

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

Nr. 2 2007 – 17. årgang

I redaksjonen: Vigdis Hovda, Axel H. Leversen, Kjell Petter Løhre og Hans E. Næss.

Leder	3
Av Hans E. Næss	
De siste års utgravninger i Stavangers historie	4
Av Stan Reed	
Vilhelm Søliland, den siste bøkker i Stavanger	13
Av Jan Gjerde	
«Tiltal enhver bonde høflig»	20
Av Erling Sømme Kielland	
Ahasverus Crequi dit la Roche	25
Av Randi Folkestad	
Barndomsminner fra Stavanger på slutten av 1930-tallet (4)	29
Av Hans Jakob Andreassen	
Et tilbakeblikk på Stavanger Tegneskole	34
Av Jan Gjerde	
Admiral Cruys – Kvitsøykorset	40
Av Jørg Hviding	

Medlemskap tegnes ved innbetaling av kr. 250,- for enkeltmedlemmer og kr. 400,- for familiemedlemmer.

Beløpet innbetales til konto 3201.25.37300.

Adresse: Postboks 351, 4001 Stavanger. www.byhistoriskforening.org

Org.Nr. 984 289 669

ISSN 0806 - 184X

Program for Byhistorisk forening 2007

www.bychistoriskforening.org

Onsdag 28. februar kl. 19.00

Årsmøte på Ledaal (kun for medlemmer)

Etter den formelle årsmøtedelen vil Ove Magnus Bore fortelle litt om Ledaals historie og ta oss med på en omvisning.

Onsdag 28.mars

Foredrag av Helge Monstad med tittel

«Murbyggeriet i Stavanger på 1800-tallet»

Sted: Arkeologisk museum. Kl. 19.00

Tirsdag 24. april

Foredrag av Finn Gabrielsen med tittel

«Stavanger dialekter»

Sted: Arkeologisk museum. Kl. 19.00

Onsdag 30. mai

Byvandring: «Øyane: Sølyst-Engøy-Buøy»

Med Arne Almås

Fremmøte: Buøy Skole. Kl. 19.00

Onsdag 29. august

Byvandring: «Fra Petrikjerkå te Johanneskjerka»

Med Gunnar Roalkvam

Fremmøte: Petrikjerkå. Kl. 19.00

Onsdag 26. september

Arrangement med Sveinung Bendiksen og Åshild Helgevold.

Tittel: «Ajax og hans Stavanger»

Sted: Arkeologisk museum. Kl. 19.00

Onsdag 31. oktober

Foredrag av Sven Egil Omdal med tittel

«Tre dødsdømte. Historien om de tre fra Stavanger som ble henrettet etter krigen.»

Sted: Arkeologisk museum. Kl. 19.00

Onsdag 28. november

Foredrag av Hans Eyvind Næss med tittel

«Stavanger Bys utvidelser»

Sted: Arkeologisk museum. Kl. 19.00

Lederens spalte

Byhistorie – forståelse av eget ståsted.

I nr. 1/2007 skrev Berit Grande om «En ny vår...». Jeg svært glad for å overta stafettspinnen som leder av Byhistorisk forening. At foreningens arbeid virkelig bidrar til mange aktiviteter som det er svært stor interesse for i byen, har vi fått en bra demonstrasjon av allerede. Oppslutningen om de to første møtene på AMS har vært formidabel. Det er lenge siden sist jeg ledet et møte der det måtte bæres ekstra stoler inn i salen før møte kunne starte. Enten temaet er murhusbebyggelsen i byen eller dialekten vår ser vi at byens kulturhistorie opptar stavangerfolk sterkt.

Foreningen er en svært viktig formidler av bykunnskap gjennom artiklene i Stavangeren og det brede temavalg vi her byr på, gjennom de åpne foredragene og gjennom foreningens prosjekter. I tiden fremover vil det nye styre gjøre sitt til å invitere våre mange universitetshistorikere og lokalhistorikere i arkiv og museer inn som foredragsholdere, som skribenter i Stavangeren og som prosjektdeltakere. Vi har på få år fått et stort antall dyktige lokalhistorikere i regionen vår. De har mye å fortelle oss fra sine omfattende interesse- og forskningsfelt. Vi har allerede opplevd en rekordartet vårvarme der det spirer mer enn vanlig. Vi vil forsøke å la Berits fremtidsønske og inspirasjonen fra våre omgivelser stimulere oss til å øke aktiviteten i foreningen ytterligere. Da kan vi best tjene som redskap for historiens egentlige betydning – nemlig å skape forståelse for eget ståsted i krysningspunktet mellom fortid og fremtid.

Hans Eyvind Næss

De siste års utgravninger i Stavanger sentrum

Av Stan Reed

Innledning

Redaksjonen ved Stavangeren har bedt meg om å skrive en oppsummering av de midlertidige resultatene fra de siste års utgravninger i Stavanger sentrum. Det må påpekes at det ventes fremdeles på resultater av mange av analysene. Sluttrapporten, og med den mer bestemte tolkninger av materialet, skal ikke fremlegges før slutten av 2007. Selv om de forventede analyseresultatene ikke skal bearbeides før høsten 2007, synes jeg at det er forsvarlig med en midlertidig beretning nå, men en må ha i bakhodet muligheten for at de fremtidige analyseresultatene kan endre det som er lagt frem her.

Det er NIKU (Norsk Institutt for Kulturminneforskning) som har stått for undersøkelsene, i samarbeid med bl.a. AmS (Arkeologisk museum i Stavanger). Alt arbeidet har funnet sted innenfor fornminneområdet Middelalderbyen Stavanger. Det

er Riksantikvaren som setter betingelser ved alle gravinger innenfor dette området og det er disse betingelsene som former våre utgravningsplaner. Stavanger kommune v/Tusenårsprosjektene har finansiert undersøkelsene og jeg vil gjerne takke dem for et utmerket samarbeid. Paula Sandvik hos AmS, som også har vært en viktig samarbeidspartner og aktiv deltaker ved utgravningene og spesielt i rapportfasen, har allerede skrevet en liten oppsummering¹. Jeg skal forsøke å ikke gjenta det som er allerede skrevet, men en del gjentakelser er uunngåelig. Jeg vil gjerne bruke denne artikkelen til å fortelle litt om de metodene arkeologer bruker i felt. Det ble skrevet mange avisartikler om utgrav-

¹ Sandvik, P. U. 2006. Under overflata i mellomalderbyen Stavanger. *Frå haug ok heidni* 2006/3: 9-12. Stavanger.

Stan Reed har vært utgravingsleder og hatt ansvar for daglig drift og faglig styring av all NIKUs arkeologiske undersøkelser i forbindelse ved opprettelsen av Stavanger sentrum som Tusenårsstedet og hatt hovedansvaret for rapportskriving.

ningene og våre uttalelser ble ofte preget av forbeholdenhet. Arkeologi er ikke en eksakt vitenskap og denne holdningen ligger i materialet og metodenes art. Det er rett og slett nødvendig hvis resultatene skal ha reel kulturhistorisk betydning. Jeg vil gjerne prøve å forklare litt om de utfordringer som ligger i å tolke kulturlag slik at de større spørsmålene om byen og dens utvikling kan diskuteres. Det var tydelig under utgravningenes forløp at de eldste lagene inneholdt få eller ingen daterbare gjenstander. Vi er avhengig av ¹⁴C datering for å kunne tidsfeste disse lagene. Dette er en metode som er ofte mindre presis enn det man kunne ønske seg. Det er viktig å forstå begrensningen ved metoden for å unngå å misbruke den. Jeg vil gjerne også av den grunn forsøke å forklare litt rundt denne metoden i artikkelen.

Alle utgravningsfelt og funnlokaliteter vil, i rapporten, ble presentert i kartform, men er dessverre ikke mulig å få til for denne artikkelen. De kulturhistoriske resultater som jeg vil legge frem her vil bære preg av å være midlertidig tolkninger, men jeg håper at leserne synes det er nyttig å få et lite innblikk i våre metoder og få en smakebit av resultatene.

De arkeologiske undersøkelsene

Alle kulturlag og konstruksjoner som ble fremgravd ble tegnet og beskrevet, og alle relevant funn ble knyttet til laget de ble funnet i. Formålet med dokumentasjon kan sees som todelt. Man skal forsøke, så langt som mulig, å produsere en objektiv, vitenskapelig beskrivelse av det som ble funnet, men samtidig bygge opp til en tolkning av laget/konstruksjonen og den aktivitet som produserte dem. Avstanden mellom de tørre lagene som vi gravde ut og hendelsene som skapte dem er stor, og mye informasjon har gått tapt på veien. Tolkninger må bygges opp av all tilgjengelig informasjon, f. eks. av lagets funnmateriale, hva det består av og hvordan dets fysiske karakter igjen kan relateres til de omkringliggende

lagene. En rekke vitenskapelig analyser og dateringer virker også inn i prosessen og konklusjoner er ofte ikke formet før i rapportfasen. I noen lag er det dessverre så lite informasjon at deres funksjon forblir ukjent.

Rapportarbeidet ved arkeologiske undersøkelser er omfattende og like møysommelig som selve utgravningsprosessen. Den grunnleggende dokumentasjonen skal legges frem på en ryddig måte. Veien fra dokumentasjon til tolkninger skal være synlig slik at tolkningene kan dekonstrueres og bygges på nytt skulle ny informasjon fremkomme. Denne fremstillingsmåten tillater også at materialet kan granskes fra forskjellige synsvinkler og delvis eller totalt gjentolkes. Stavanger kommune ved Tusenårstedene ble pålagt av Riksantikvaren, etter Kulturminneloven, å bekoste de arkeologiske undersøkelsene. Kommunen har ansvaret for å sikre, via dokumentasjon, verdier og informasjon fra de arkeologiske kulturlagene som vil gå tapt ved de planlagte inngrepene. De har derimot ikke ansvar for å foreta en fullstendig kulturhistorisk gransking av de berørte arealene og det som legges frem i utgravningsrapporten er stort sett en arkeologisk fagrapport. Historiske og andre kilder er selvsagt bearbeidet inn i tolkningene til en visst grad, men detaljert forskning på materialets videre betydning for byens utvikling ligger dessverre utenfor prosjektets umiddelbare rammer.

Fire felt ble utgravd arkeologisk for hånd, ett på Torget og tre i Haakon VII's gate, i tillegg ble mange meter av maskinell gravde grøfter overvåket. Åtte mindre arealer ble dokumentert i plan og tjue grøftekanter ble tegnet i snitt, eller profil, som det heter i fagspråket. Enkelt observasjoner uten skiltegninger ble gjort tjuesyv steder. Det er en vesentlig kvalitetsforskjell mellom data innsamlet fra utgravninger hvor kulturlag og konstruksjoner er avdekket i plan og funnene fra hver enkelt lag er systematisk innsamlet, og overvåking hvor kulturlag er

Kulturlag utenfor Romsøegården i profil.

ofte kun dokumentert i profil ved et tilfeldig punkt. Funn kan forekomme fra overvåkinger, men det er ikke mulig med en systematisk innsamling og de har dermed begrenset arkeologisk verdi sammenlignet med gjenstander fra utgravningsfeltene. Denne løsningen ble valgt stort sett der eksisterende ledningsgrøfter skulle utvides eller fordypes og dermed kun begrensede arealer med intakt kulturlag ble berørt. Alle utgravningsfelt og den største del av de andre observasjonene er knyttet til utskifting av vann – og avløpsrør og kabelnettverket. Denne infrastrukturen var i dårlig fatning og oppgradering måtte gjøres før eller siden uavhengig av opprustning av sentrum som Tusenårsplassen. Grøftenes dybde gjorde konflikt med kulturlag uunngåelig. Utskifting av gatedekket resulterte i avdekking av kulturlag og konstruksjoner, men

disse ble kun dokumentert og tildekket igjen. Det er verdt å legge merke til at ingen kulturlag eller konstruksjoner ble fjernet ved opprustning av overflater verken på Torget eller i Haakon VII's gate.

¹⁴C datering

¹⁴C er et radioaktiv isotop med et kjent halveringstid, det finnes i mange gjenstander eller andre typer funn som kommer frem ved utgravninger, f. eks. bein, treverk, trekull, nøtteskall, frø osv. Metoden bygger på det faktum at alle levende organismer tar opp ¹⁴C fra atmosfæren mens de lever og en antagelse av at ¹⁴C nivåer i atmosfæren har alltid vært konstant. Selv om ¹⁴C i levende organismer brytes ned, absorbere de ¹⁴C fra atmosfæren slik at et konstant nivå er opprettholdt. Etter døden slutter organismer å absorbere ny ¹⁴C og nivået blir redusert i et kjent tempo ved radioaktiv dekomposisjon. Ved å måle nivået i prøvematerialet kan man dermed regne ut når

materialet sluttet å utveksle ^{14}C med atmosfæren, eller lettere sagt - døde.

^{14}C datering ble beskrevet som revolusjonerende for arkeologi når den ble oppdaget i 1950-tallet. Etter hvert analyserte man prøver av årringer fra trær av kjent alder, noe som ga uventede resultater i form av feil i aldersbestemmelsene. Uoverensstemmelsene skyldes at det har faktisk vært svingninger i mengden av ^{14}C i atmosfæren. Dette innebærer at mengden av ^{14}C i organisk materiale før «døden» har ikke vært konstant. Man overkom dette problem på 1980-tallet med å lage kalibreringskurver med informasjon fra bekræftede årringsdateringer i tre. ^{14}C resultater må m.a.o. kalibreres før de kan brukes som dateringsbevis.

Resultater rapporteres ukalibrert, med en feilmargin eller standard avvik, f. eks. 930 +/- 35 BP. BP betyr i praksis før 1950 e. Kr. (BP = before present). Den er relatert til metoden som er brukt å beregne ^{14}C mengden og er et statistisk element som man må inkludere når man ekstrapolere resultatene. Et standard avvik som resultater rapporteres med gir 68,2 % sannsynlighet for at materialets reelle alder ligger innenfor de angitt rammene. To standard avvik gir 95,4% sannsynlighet. Bruker man to standarder som avvik økes dateringsrammen, men resultatet blir mer pålitelig. F. eks. 1030 – 1160 e. Kr. (68,2 % sannsynlighet), 1020 – 1190 e. Kr. (95,4% sannsynlighet). Det finnes konvensjoner for rapportering av resultater slik at resultater kan bearbejdes videre. Denne informasjon vil foreligge i rapporten, i denne artikkelen vil jeg bare oppgi dateringer, alle kalibrert til to standard avvik.

Metoden er ytterlig komplisert ved at dateringen man får er når materiale er dødt, men det kan være det man ønsker å datere er når laget ble deponert. Trekull for eksempel kan stamme fra et langlevende tre. Kun de ytterste 25 årringene utveksler ^{14}C med atmosfæren og trekullet kan dermed ha dødt et hundre år før treet ble felt. Deretter

kan treet har vært brukt i en bygning noen år før den brann ned og havnet i det laget man ønsker å datere. Prøver fra nøtteskal eller frø som kun lever i ett år og er ikke anvendbar til noe annet enn mat er mye mer pålitelig som dateringsmateriale, men det er ikke alltid man har adgang til ideell prøver. I tillegg vil all graving i fortiden, f. eks stolpehull, søppelgroper osv. bringe eldre materiale oppi yngre lag og forurense dem. Det høres ut som om metoden er ubrukelig, men det er den ikke. Men man må være kritisk til prøvematerialet. Med å ta flere prøver fra det samme og forskjellige lag kan man lage en datering sekvens og ofte identifisere eventuell upålitelige resultater. Det finnes en del resultater fra våre prelimnære dateringsrunde som er noe forvirrende. Vi har nå sendt inn flere prøver til analyse og håper å kunne klargjøre situasjonen og få noen mer presise dateringer.

Resultatene

De steder der det ble registrert kulturlag kan hovedsakelig deles i to klar atskilte områder:

- Haakon VII's gt. utenfor Kongsgård skole og ved hjørnet av Romsøegården;
- Torget, Nedre Torg og Skagen.

De eldste funnene lå under Haakon VII's gt. To hardpakkede overflater av småstein og grus ble gravd frem i bunnen av felt 2, utenfor Kongsgård skole. Det ble ilagt en ikke ubetydelig innsats i deres konstruksjon og en overflate ble feiltolket under utgravningen som en gateoverflate. Den ene lå over den andre og den yngre var mer omfattende. De ble datert til henholdsvis 390 – 590 e. Kr. og 430 – 650 e. Kr. Lignende steinoverflater ble observert andre steder i Haakon VII's gt., bl.a. utenfor Romsøegården. Denne er foreløpig udatert og det er ikke sikkert den er en del av den samme overflaten. Med det vi vet om Folkevandringstidens byggeskikk er det ikke mulig å si konkret om steinoverflatene er gulv inne

i bygninger eller deler av utearealer som f. eks. gårdsplasser. Pollenanalyser fra Breiavatnet i 1970 indikert at deler av Stavanger sentrum ble ryddet og dyrket først i Folkevandringstiden². Selv om vi, med disse overflatene, ikke kan snakke definitivt om bygninger; vi må nøye oss med nøytral begrep som 'konkret bosetningsspor', kan vi likevel antyde at det lå en gård i Folkevandringstiden like ved domkirken og bispegården. At gården lå på samme sted som middelalderens maktsentrum betyr ikke at vi kan uten videre snakke om kontinuerlig bosetning i sentrum fra Folkevandringstiden til middelalderen. Bevis for aktivitet mellom disse periodene er ganske tynt. Tre kulturlag fra feltene utenfor Romsøegården lot seg datere til 770 – 970/980/990 e. Kr., ett bunnlag i et borehull i Haakon VII's gt. hadde også en lignende datering. Disse lagene er imidlertid vanskelig å tolke og kan ikke brukes som basis for å snakke om en fast bosetning. Ved feltene utenfor Romsøegården ble noen få stolpehull funnet i nivået over småsteinoverflaten. Disse hadde ikke noe tydelig mønster som kunne gi en antydning om deres funksjon og de er ennå ikke datert.

Mer interessant er dateringer AmS har fått utført på arkivert materiale fra under domkirken. Ved en utgravning under koret ved slutten av 1960-tallet ble det funnet flere stolpehull. Deres funksjon er ukjent, men de kan stamme fra en bygning. Stolpehullene kan dessverre ikke dateres pga manglende prøvemateriale, men prøver fra ett yngre brannlag, som ble deponert etter at stolpehullene var gjenfylt, har vært analysert. To av prøvene ble datert til 700 – 900 tallet, mens en tredje prøve, samt en analyse fra 1967 ga yngre dateringer, helt frem til 1100 og 1200 tallet³. Både stolpehullene

og brannlag kan tolkes som spor etter konkret aktivitet, men de kan ikke dateres med sikkerhet til denne perioden.

Over småsteinoverflaten i felt 2, lå rester av det som kunne ha vært bunnen av et steingjerde. Det ble datert til 890 – 1020 e. Kr., men dens tolkning som steingjerde er usikker. En par store steiner, mer et mannsløft i størrelse, ble lagt ut midt i feltet. Flere steiner av en lignende størrelse ble også funnet ved felt 1 utenfor Romsøegården. Steinene tilhørte ingen bygning, de ble muligens lagt ut som markører siden de lå langs det som er fremdeles i dag en eiendomsgrense. De hadde en nord/syd lengderetning. Umiddelbar syd for disse lå en steinsetning, muligens en del av en bygning, muligens en steingjerde. Denne hadde en nordvest/sydøstlig lengderetning. Ved felt 3, som lå akkurat sydvest for felt 1, ble konkrete bygningsrester funnet. Det er ennå ikke avklart hvordan bygningen ble konstruert, men dens grunnriss var lett gjenkjennelig. Et hjørne av bygningen lå innenfor utgravningsfeltet. Veggene hadde nordøst/sydvest og nordvest/sydøst lengderetninger. Bygningen hadde et hardpakket jordgulf, det ble ikke avdekket noe tydelig ildsted innenfor den undersøkte delen av bygningen. Flere dateringer foreligger fra selve bygningen og de relaterte lag: 770 – 990 e. Kr., 880 – 1020 e. Kr., 890 – 1020 e. Kr., samt to prøver som ga likt resultat: 990 – 1170 e. Kr.. Dateringene har en stor spennvidde, men er ikke nødvendigvis uforenelig med hverandre. Flere relevant prøver er nå sendt til analyse som et forsøk på å gi et mer sikkert grunnlag for tidsfesting av bygningen. Det trengs nesten ikke å si at en bygning som kan dateres til vikingtiden/tidlig middelalder er av stor interesse, men vi må smøre oss med tålmodighet og håpe at de nye prøvene kan gi oss et grunnlag for en mer presis datering. Dateringer fra de store steinene og et mulig steingjerde fra felt 1 som er nevnt over har en lignende tidsramme, men er dessverre motstridende med hverandre og

2 Simonsen, A., 1971. Breiavatnet og Stavangers eldste historie. En foreløpig meddelelse. Stavanger Museums Årbok 1971. Stavanger. S. 47.

3 For mer om disse dateringer se Sandvik, P. U. 2006. Under overflata i mellomalderbyen Stavanger. Frå haug ok heidni 2006/3:9-12. Stavanger.

andre observasjoner. Her er også flere prøver sendt til analyse i et forsøk på å forklare situasjonen.

Det mulige steingjerdet har den samme orienteringen som bygningen, selv om de er deler av forskjellige strukturer, mens de store steinene har en annen orientering. De store steinene kan vitne om en omorganisering og omstrukturering av landskapet, men ingen andre konstruksjoner kan knyttes til dem. Det er mitt inntrykk at disse strukturene og forholdet mellom dem kan være de viktigste funn vi har gjort under utgravningene, men man er på veldig usikker grunn når man lager store tolkning ut ifra så begrensede undersøkelser. Dette må vi komme tilbake til når flere analyseresultater foreligger.

Veldig lite materiale fra høy- og senmiddelalderen ble funnet ved feltene utenfor Romsøegården. Bygningsrester og steinheller, trolig fra 1600-tallet er det eneste andre bygningsrestene som ble gravd frem. Ved felt 2, utenfor Kongsgårds skole

Tegning av det eldre torget og trappene ned til kjellerbygningen. Legg merke til linjen i profilen som markerer den yngre torgoverflaten.

ble rester av ringmuren som omkranset middelalderens bispegård gravd frem, kun fundamentet og sokkelen var igjen etter at gaten ble utvidet på 1800-tallet. Et kulturlag som lå innunder sokkelsteinene, og kan dermed tolkes som samtidig med oppføring av muren, inneholdt en mynt, en halvpenning, slått under Håkon Vs regjeringstid (1299-1319 e. Kr.), og et keramikk fragment av middelalder steingods. Keramikken kan dateres til 1300 e. Kr. og oppover. Det er et godt samsvar mellom mynten og keramikkskåret, og de gir en antydning om at murens konstruksjonstidspunkt er tidlig på 1300-tallet eller litt senere. Det er kjent at både bispegården og domkirken ble gjenoppbygd etter en brann i 1272. Med denne dateringen kan man forsiktig antyde at bispegården ble lukket mot Vågen i løpet av den første halvdel av 1300-tallet,

muligens som et ledd i omorganiseringen etter brannen i 1272. Flere steiner fra ringmuren kom til syne under arronderingsarbeid i Haakon VII's gate. Det så ut som om at porten gjennom muren lå noenlunde i flukt med dagens inngang til Kongsgård skole, men noen meter mot nordvest, ut i gaten. Kun overkanten av enkelt steiner ble avdekket, men det var tydelig at muren på den østlige siden av inngangen var tykkere. Her kan det ha stått et vaktrom eller annet rom, men med så lite informasjon må dens funksjon forbli spekulasjon. Muren ble ikke forstyrret og ligger trygt under det nye overdekket. Presiseringer om dens utseende og funksjon er for fremtidig arkeologer å avklare.

Det første utgravningen i denne serien, på Torget høsten 2004, lå ca. 15m vest for Skagen 3 utgravningen fra 1969. Det yngste huset på tomten, Mortvedthus, huskes sikkert av foreningens eldre medlemmer. Restene av dette ble fjernet med gravemaskin. Det som ble klart senere var at to tidligere hus lå under det og at vestveggen til alle tre bygningene lå i akkurat den samme posisjonen. Det eldste huset kan dateres ut ifra keramikk funn til slutten av 1500-tallet/første halvdel 1600-tallet. Den hadde en nedgravd tønne i gulvet som fungerte som ferskvannsbrønn. Både dette huset og det overliggende var halvkjeller bygninger, med et gulvnivå som var senket i forhold til bakkenivået utenfor. Denne bygningstypen er kjent fra andre byer i denne perioden. Huset som sto over er foreløpig udatert, det hadde tre/fire trappptrinns ned fra datidens torg til et kuppelsteinsgulv. Huset hadde en lite tilbygg mot torget som inneholdt en latrine. Huset er trolig yngre enn selve torgoverflaten, dvs. den ble bygd etter torget var etablert. Det er interessant at den samme bygningsgrensen fortsatt i bruk i over 350 år, men rent praktisk betyr det at vestveggen til de to eldste husene mangler siden fundamentet til Mortvedthuset hadde fjernet alle rester etter dem. I tillegg til bygningene ble det avdekket

rester av en steinveite som besto av kant-satte steiner med et lokk av steinheller. Veiten hadde ingen bunn, den ble lagt oppå et eldre sand/gruslag og var trolig gravd ned til dette nivået. Det vil ikke, etter min mening, ha fungert som en kulvert for å kanalisere vann siden vannet vil ha drenert ned i den underliggende sanden. Keramikkfunn antyder at veiten er fra 15/1600-tallet. Den er eldre enn bygningen med trapper og latrine. Den kan ha vært samtidig med det eldste av de tre bygninger, men en eventuell sammenheng ble fjernet av fundamentet til Mortvedthuset. Flere slike steinveiter har vært observert rundt omkring på Torget opp gjennom årene⁴. Det er fristende å se disse veitene som en del av et organisert nettverk, muligens med en drenerende funksjon, men denne tolkningen burde regnes kun som et forslag. Det eldste fysiske uttrykk for Stavanger Torg som vi har funnet er en steinbrolegning ved steiner av ujevn størrelse og varierende steintype, se fig 2. Ingen kritt-piper, som trolig ble først brukt i Norge tidlig på 1600-tallet ble funnet i lagene under brolegningen. Dette indikerer at brolegning ble lagt før dette tidspunkt, dvs. at den er trolig fra den første fjerdedelen av 1600-tallet eller før. Steinveiten er enten eldre eller samtidig med brolegningen. En yngre brolegning med en mer regelmessige karakter ble også avdekket. Steinene ble lagt i et mønster og vises på mange eldre foto av Torget og omgivelsene. Når disse ble lagt er ikke sikkert, men ut fra keramikk funn på Nedre Torg kan vi si at det er i hvert fall etter 1750, og muligens fra 1800-tallet. Begge disse brolegningene ble funnet flere steder i utgravningsfeltet på Torget ned til Nedre Torg. At Torget ble fornyet er å vente, men det som er forbausende er høydeforskjellen mellom disse overflatene. Ved anleggelsen av den nyere brolegningen ble bakkenivået oppbygd med opptil 70cm, se fig 2. Det er

⁴ Kvitrud, A., 2006. *Hvor lå Olavsklosteret i Stavanger?* Ætt og heim 2006. S. 97-8.

vanskelig å forestille seg hvordan de omkringliggende bygningene kunne ha tålt en såpass dramatisk endring i omgivelsene. Det er mulig at oppbygging skjedde etter en bybrann eller annen ødeleggelse, men jeg kjenner foreløpig ikke til noen slik hendelse på Torget rundt slutten av 1700-tallet/tidlig 1800-tallet.

Det naturlige strandnivået på Torget ligger ca. 4m under dagens overflate. Hele de nederste delene av Torget og Skagen har vært utfyllt i flere omganger. Kulturlagene som ble avdekket bærer tydelig preg av utfyllingsepisoder. Rester av en brygge av steinfylte, laftete bolverskar ble avdekket vest på Torget, ca. der blomsterkassene sto tidligere, se fig 3. Bryggen gikk fra land og ut i sjøen som en slags pir. En hardpakket småsteinsoverflate som kan ha vært et båttopptrekk ble avdekket ved siden av bryggen. Dendrokronologisk analyse av årringene påviste at treverket ble felt i 1140/50 årene e. Kr. Bryggen lå ca. midt i Vågens

Bryggerestene fra 1140/50 årene e. Kr. dokumenteres.

bue, med en lengdretning som pekte opp mot bispegården.

Det ble registrert store mengder av påførte masser av sand og stein som er yngre enn bryggen og som ble deponert etter denne ikke lengre var i bruk, over et stort areal på Torget og Skagen. Disse sandlagene ble utgravd ved Skagen 3 i 1968 og dateret til 11/1200-tallet. De ble tolket som deponert mot en kaikonstruksjon som trolig lå under dagens Hauge på Torget⁵. Denne utfyllingen er nå registrert fra det nordøstligste hjørnet av Hauge på Torget i øst, tvers over Torget frem til Kongsgårdsbakken i vest. Disse masser må, som Arnvid

⁵ Lillehammer, A., 1971. Stavangers mellomalderhistorie. Stavanger Museums Årbok 1971. Stavanger. S. 85.

Lillehammer konkludert⁶ ha vært deponert mot en slags forskalling, i all sannsynlighet en langsgående kai som ligger utenfor de undersøkte arealer. Denne antatte kaien må ha vært over 45m i lengde. Sandlagene lå over den overnevnte brygge. Den påståtte kaifronten vil ha erstattet den enklere utstikkerbrygge. Den eneste bygningen som kan relateres til denne utfyllingsfasen er den som ble fremgravd ved Skagen 3. Resten av den samme bygningen ble gjenfunnet ved grøftegraving i Skagen. Den lå kun ca. 70cm under dagens overflate og det er mulig at flere bygninger fra den samme perioden har stått her, men har blitt fjernet av senere aktiviteter. Denne utfyllingen vitner om en stor og organisert innsats.

En senere utfyllingsepisode ble registrert på Nedre Torg utenfor Hauge på Torget og Burger King. Et gitterverk av store tømmerstokker, med vannavsatte sandmasser rundt seg, ble gravd fram. Sandmassene inneholdt store mengder ke-

ramikk fra 1500/tidlig 1600-tallet som ble kastet i sjøen. Tømmerstokkene var ikke laftet sammen, de bare lå oppå hverandre. De kan ha vært lagt ut samtidig med sandmassene, men det kan ennå ikke utelukkes at de er rester etter eldre sjøhusfundamenter som har fanget opp sandmassene og keramikkfunnene. Flere prøver er sendt for dendrokronologisk årringdatering for å få svar på dette problemstilling. Det virket som om dette området ble utfylt samtidig med anleggelsen av de eldste steinbrogningene på Torget.

Boringer på Nedre Torg og på tomten til Skagen 4a (Gundersen på Torget) har påviste flere meter med organisk avfall. Disse massene finnes fra ca. 3 til 8 meter under havnivået og består av avfall kastet ut i sjøen i tidlig og høy middelalderen. Mange prøver er tatt inn og er lagret på AmS. Noen av disse skal granskes som en del av rapportfasen, de inneholder mye nyttig informasjon om aktivitetene rundt Vågen som vi håper å kunne bringe frem i dagens lys.

⁶ *Ibid.*

E-post – adresser

For i størst mulig grad å kunne redusere våre utgifter ved utsendelser av innbydelser og annen informasjon til våre medlemmer, ønsker vi å benytte e-post. Vi vil derfor be alle som har e-postadresse, om å sende denne til Hallvard Ween.

Til deg som har fått ny e-post adresse, har du gitt beskjed om endring ?

Hallvard Weens e-post adresse er: hallwe@online.no

Vilhelm Søiland, den siste bøkker i Stavanger?

Av Jan Gjerde

Fotos er fra Leiv V. Søilands privatarkiv

Bøkkerfaget var stort i Stavanger. Og det går langt tilbake i tid. Kunsten å lage «ilåt» (uttales ilåd på stavangerdialekt) av tre var det stort behov for, ikke minst da byen vokste i seilskutetiden og i sildeperioden. Da var det stort behov for tønner for frakt og lagring av sild. Men bøkkeren lagde ikke bare sildetønner. Vanlige produkter var også ansjonsdunker, smørkjerner, smørdunker, fløtesyrnings-tønner, osteformer, notkagger, garnkagger og vannkikkerter, for å nevne noen. Stamper til bruk i fabrikker, på gårdsbruk, i forretninger og husholdninger var også vanlige. I 1964 skrev Vilhelm Søiland, født i 1887, ned en detaljert beretning om bøkkerens mange oppdrag, arbeidsforholdene og bøkkerforretningens utvikling gjennom skiftende tider. Det er i hovedsak hans materiale denne artikkelen bygger på. Han var en av de to brødre, Søren Søiland var den andre, som startet Brødrene Søilands fabrikk i Strømvig i 1914. Det var et forholdsvis stort sjøhus. Det ble påbygd med et verksted i tre med store vinduer og et lite

ildhus i murstein med en stor pipe. Denne fabrikken lå like sør for der Strømsbroen går nå. På andre siden av sjøen lå Falcks

Vilhelm Søiland med svennestykket 1906

fine landeiendom, Lindal pr Hillevåg. I 1916 ble fabrikken solgt og produksjonen ble flyttet til kjelleretasjen i et stort bolighus i Paradisveien 82, som faren Gustav Søiland hadde kjøpt i 1914.

I 1922 gikk Søren Søiland ut av firmaet for å drive forretninger i en annen bransje. Vilhelm Søiland fortsatte så som eneinnhaver og hadde ansatte i verkstedet i Paradisveien helt til 1951. Deretter fortsatte han aktiviteten med produksjon av svært forseggjorte, kunstnerisk utformede artikler basert på bøkkerfagets prinsipper til han ble 77 år. Da be-

gynte han forsiktig å trappe ned. Han døde i 1974, 87 år gammel.

Bøkkere i tre generasjoner

Vilhelm Søiland var tredje generasjon i bøkkerfaget. Hans bestefar Villas Søiland (f. 1808 på Søiland i Gjesdal) var bøkker og sildeeksportør. Villas drev fra et sjøhus

i Strømsteinen i Stavanger. Hans sønn og far til Vilhelm, Gustav Søiland, seilte først noen år som skipstømmermann. I 1878 gikk han i land og etablerte seg som bokkermester i sin fars hus i Strømsteinen. Litt seinere flyttet han bokkervirksomheten til Verksgaten, i et av de sjøhusene som Øgreid overtok for sin trelastforretning. Villas' bror Halvar var også bokker, og han hadde to hus med stor produksjon på Jorenholmen nr 6a og 6 b.

På 1840-tallet ble det i snitt eksportert 270.000 tønner sild fra Stavanger. Da vårsilden ble borte fra våre kyster omkring 1870, fikk det store konsekvenser for de mange følgenæringene, blant annet bokkerne. I femårsperioden 1876 – 1880 var volumet sunket til i overkant av 70.000 tønner pr år. Så tok det seg litt opp igjen, men på slutten av 1880-tallet falt behovet for tønner dramatisk. Det er på denne tiden Stavanger

Bokkerne i verkstedet på Jorenholmen. Foran sitter Vilhelm og Gustav Søiland. Like til høyre for Gustav står Søren Søiland.

går inn i den store omstillingen fra sildeby til hermetikkby. Ved den store økonomiske krise gjennom hele 1880-tallet, ble sildenæringen hardt rammet og gikk mye tilbake. Bokkerbransjen fulgte svingningene og endringene i byens næringsliv. Produksjonen av sildetønner ble erstattet av andre typer bokkerprodukter etter hvert som nye behov oppsto.

Gustav Søilands bokkerforretning på Jorenholmen

I 1891 kjøpte Gustav Søiland sin onkels eiendommer og bokkerforretning på Jorenholmen. Gustav Søiland ble født i 1850 i Sandnes, og han giftet seg i Stavanger i 1877 med Trine. f. Sørensen fra Asker. De fikk seks barn, hvorav fire vokste opp. Blant dem var Vilhelm. Med farens kjøp av onkels bokkerforretning var det ikke unaturlig at også han ble tiltrukket av bokkerfaget. Han var bare tre år gammel da de flyttet til Jorenholmen. De to husene på Jorenholmen ble disponert slik: Nr 6 a var bokkerverksted, materiallager og lagerplass til

ferdige tønner. Fire bøkkere arbeidet med tilvirkning av sildetønner. Huset rommet også et dunkeverksted, og her ble det arbeidet ansjonsdunker av eiketre i mange forskjellige størrelser. Her arbeidet det fire mann og fire gutter. Nr 6 b var våningshuset. Her var det i første etasje en stor vaskeplass og en stor grue hvor tønne-bøkkerne fyrte tønnene. I annen etasje var det en stor stue, et lite soverom, kjøkken og et kontor. I tredje etasje var det også stor stue, og to mindre og en stor gang. På loftet var det kleskammer, og da guttene ble større fikk de et værelse der. Bygningene står fortsatt.

Gustav hentet ut trevirke til bøkkerverkstedet fra egne skogeiendommer, først i Åserød ved Marvik. Da denne var uthogd, kjøpte han en ny skogsteig i Rønnevik i Vindafjord. Gustav måtte ofte selv reise til Marvik og Vindafjord for å se til at stavene ble riktig saget og opplødd til tørking – og ikke minst sørge for at de som arbeidet i skogen fikk sin betaling.

Vilhelm Søiland startet i bøkkerfaget bare 8 år gammel

Vilhelm var bare 8 år da han kom med i produksjonen på halvdags basis. Hans

Brødrene Søilands Bøkkerforretning i Strømvig

oppgave var å fyre dunker. Denne arbeidsoperasjonen fant sted i gruen i våningshuset. Vi skal komme tilbake til selve arbeidsprosessen.

Seinere kom Vilhelm i lære hos sin far og i to og et halvt år gikk han på Teknisk Aftenskole, eller «Teknikken» på Berge-land. Vi er nå kommet fram til 1902-03. Han var da 16 – 17 år. Læreguttene i de forskjellige fagene gikk på aftenskolen fra kl 18 til kl 20 om kveldene, etter lange arbeidsdager. Vilhelm gikk i frihåndsklassen og hadde kunstmaler Sigurd Moe som lærer. De som gikk på frihåndstegning lærte å tegne etter fortegning, seinere ble det tegning etter gipsavstøpninger. Vilhelm var også interessert i forming, og fortsatte i modellererklassen hvor det ble arbeidet i leire. I denne klassen hadde han kunstneren Hakon Storm som lærer. Vilhelms interesse og talent for kunstneriske fag kan vi studere den dag i dag i arbeider han laget og som er bevart. I denne forbindelse må det nevnes av Vilhelms sønn, Leiv Vilhelm Søiland, født 1917, fra 1956 ble tegnelærer på «Teknikken», nærmere bestemt som

Arbeidsstokken i Strømvig. Vilhelm og Søren Søiland i forgrunnen.

hovedlærer ved Stavanger Yrkeskolors forskole for tegnere og reklamelinjen. Han hadde tidligere drevet Stavanger Tegneskole, mest kjent fra den tiden skolen holdt til på Løkkeveien. Leiv V. Søiland har vært lærer i tegning, forming og reklame for flere generasjoner barn, unge og voksne i Stavanger.

En «sнарvei» til bøккерverkstedet

Læretiden i bøкkerfaget var tre år. På tre år skulle de lære alt i faget, men dersom en gutt kun ønsket å lære seg å lage sildetønner, var læretiden bare en måned. For å få slik læreplass måtte guttene betale kr 40. Vilhelms far lærte opp mange gutter og de måtte være i 18 - 20 års- alderen, for arbeidet var tungt.

Første uken skulle de lære å stryke stav. Det innebar å høvle stavene slik at de kunne stå til hverandre og sørge for at de ble smale i endene, for at det kunne bli buk, eller mage, på tønnene når de var ferdige.

Neste uke gikk med til å lære å sette

opp stavene i slagbåndene, så skulle tønne sammensnøres med tønnevinnen, først ganske forsiktig og pålagt et stort band. Deretter skulle tønne varmes. Den ble plassert i gruen og midt i tønne ble det plassert et fyrefjern fylt med spøner fra strykningen av stavene. Fyrefjernet var arbeidet av jernspiler med åpning mellom spilene. Jernet var ca 20 cm i diameter og ca 30 cm høyt. Så snart spønene var utbrent og tønne var blitt varm, måtte tønne vinnes sammen så det kunne bli lagt på et endeband og flere slagband slik at tønne ble godt sammendrevet. En viktig arbeidsoperasjon var å krysse tønnene. I hver ende av tønne ble det høvlet inn et spor hvor bunne skulle settes inn. Til dette arbeidet ble det benyttet en spesialhøvel.

Tredje uke skulle lærlingene lære å skjære bunner, ta stikk med passerene og høvle tønne utvendig. Den fjerde og siste uken gikk med til å lære å drive treband på tønne. Da måtte det hugges sveiver i bandene ved sammenføyningene. Dette ble utført med dikselen. En viktig oppgave var å ta riktig mål av tønnebandet. I den ene enden ble det hugget en sveiv, så ble bån-

det tredd rundt tønner og tatt mål der den andre sveiven skulle hogges. Deretter ble båndene drevet på tønner med dikselen og drivholten. Til slutt ble det satt på jernbånd på hver ende av tønner.

Nå var guttene klare til å produsere tønner for betaling. Det var akkordarbeid og med øvelsen og erfaringen kom hurtighe- ten. Vanligvis kunne en mann greie 7 til 8 tønner pr dag, men det var de som greide 10 til 12 tønner. Betalingen var 50 øre pr stk. Guttene måtte altså arbeide i 8 dager for å tjene inn utlegget til mesteren. De måtte også holde verktoy og lys selv.

Svenneprøve og en tur ut i «verden»

I 1905 innredet Vilhelm og broren Søren sitt eget verksted i sjøhuset på Jorenholmen, hvor de spesialiserte seg på produksjon av ansjonsdunker i eiketre. Vilhelm var da 18 år. De hadde til å begynne med 1 mann i arbeid. Da mottakeren av ansjonsdunker ga beskjed om at han nå hadde lageret fullt, gikk de over til produksjon av smørkjernen «Globus». Vilhelm avla svenneprøven i 1906. Den besto av et eikeanker på 40 liter, og 8 ansjonsdunker. På den tiden var det ikke uvanlig at svennene i håndverksfagene etter svenneprøven la ut på et vandringsår. I august samme året fant Vilhelm og en kamerat ut at de skulle ta seg en tur ut i verden og se seg litt om. De reiste til Kristiania og Vilhelm fortsatte til Moss. Her fikk Vilhelm arbeid hos bokkermester Ottesen. Moss var ved siden av Stavanger en stor hermetikkby. Vilhelm laget halvtønner til hermetikkfabrikken i Moss som skulle brukes til salting av snittbønner. Behovet for bokker var stort i byen. Etter kort tid var de fem fra Stavanger som hadde arbeid der. Vilhelm vendte tilbake til Stavanger ved juletid i 1906. Her ventet det nye og store oppgaver.

Vel hjemme igjen startet han arbeidet med å lage store kar og kjerner til meierier. Det største karet han arbeidet var på 10.000 liter! Det skulle leveres til tørrmelkfabrikken på Bryne. Han hadde også oppdrag fra

ullvarefabrikker med å lage store fargekar. Dette var oppgaver han likte godt og så på som store utfordringer. I 1909 fikk han på ny plass til sitt eget verksted i farens sjøhus på Jorenholmen. Her hadde han to mann i arbeid og de laget smørdunker av boketre til meierier og margarinfabrikker. Året etter dro han på 72 dagers militærtjeneste, men vel tilbake i Stavanger igjen fortsatte han i verkstedet med produksjon av smørdunker og røkesild-bøtter. Det var en av bedriftene til Ths. Falck som hadde behov for røkesild-bøttene. Disse tok ca 30 liter og ble brukt til eksport av røkesild til Afrika. Så vi kan trygt si at det ikke bare var sardiner i blikkesker som ble eksportert fra Stavanger i disse årene, selv om det først og fremst var hermetikkindustrien som vokste seg stor på denne tiden.

Industrieventyret på Rjukan

I 1911 var Vilhelm blitt 24 år og hadde forlovet seg. Han skulle gifte seg til høsten. Kanskje var ikke utkommet av bokkervirk-

G. Søilands hus på Jorenholmen ble overtatt av Knut Madsen & Co

*Eksempel på bøkkerarbeide av Vilhelm Söiland
Foto: Jan Gjerde*

somheten i Stavanger stort nok for en familieforsørger. I avisen hadde han sett en annonse hvor de søkte etter verksmester ved tønnefabrikken på Rjukan Salpeterverk. Salpeterverket var starten på Norsk Hydro, som feiret sitt 100-årsjubileum i 2005. Vilhelm var utlært fagmann, hadde avlagt svenneprøve, gått på Teknisk Aftenskole og hadde allerede mange år i faget. Han skrev til Rjukan og forhørte seg om de hadde en formannsplass ledig. I Stavanger kunne han tjene ca 12 – 1400 kroner pr år, lønnen i Rjukan var oppgitt til 15 -1700 pr år. Han fikk brev tilbake hvor de ba ham sende attester og referanser. Det gjorde han, men gjorde det også klart at hans lønnskrav var 2000 kroner pr år.

I juni 1912 fikk han brev tilbake med beskjed om at han hadde fått stillingen og at han måtte komme straks. På denne

fabrikken ble tønnene laget med maskiner. Det eneste håndarbeid var å sette på endebåndene, for det fikk arbeideren 3, 6 øre pr tønne. Arbeidslønnen for en ferdig tønne ble ca 20 øre. Vilhelm var bare vant med håndarbeid. Nå ble det hans oppgave å se etter maskinene og at arbeidsfolkene gjorde godt arbeid. Til sammen var de 150 ansatte ved emballasjeavdelingen. «Det var som å sitte midt i London», skrev han, men han ble snart vant med forholdene. Det ble produsert 2-300 tønner i timen, 2- 3000 tønner pr dag. Det ble brukt ca 2 tonn båndjern hver dag. Lagerhuset hadde kapasitet til 20.000 tønner.

Fabrikken på Rjukan var langt framme sosialt i forhold til det som var vanlig på den tiden. Vilhelm fikk både juleferie og sommerferie og kunne komme hjem til Stavanger. Det var ved en slik reise hjem på juleferie at han den 3. juledag 1912 ble gift med Anni. Vielsen fant sted i Petrikirken.

Brødrene Søiland bøkkerforretning etableres

Hjemme på sommerferie i 1913 fikk han beskjed av sin far om at han ville slutte med bøkkerverkstedet og innrede huset på Jorenholmen til butikker og kontor. Dette likte Vilhelm dårlig. Selv om industrien overtok mye av håndverksfagene, likte han ikke at bøkkerfaget skulle gå ut av familien. Han ba derfor sin bror Søren om å være på utkikk etter et høvelig lokale. Han tenkte spesielt på et sjøhus i Strømvig, og Søren fikk i oppdrag å undersøke om det var til salgs. De to brødrene Søren og Vilhelm overtok dette huset i 1914 og etter ombygninger startet de produksjon i firmaet som fikk navnet Brødrene Søiland Bøkkerforretning. Fortsatt var det behov for sildedønner, og på det meste hadde de 10-12 mann i arbeid. Huset ble imidlertid solgt med god fortjeneste i 1916 og produksjonen flyttet til kjelleren i Paradisveien 82. Det hadde tidligere vært garveri der, så det var høyt under taket og gode arbeidsforhold. Produksjonen omfattet smørkjerner, 5 liters sildedunker, leketøysvaskebaljer, vinankere og andre bøkkerprodukter. Søren gikk ut av forretningen i 1922 og den fortsatte med Vilhelm som innehaver og leder. Dette året ble det arbeidet 26.000 ansjosdunker i verkstedet hvor det var 6-8 ansatte. I 1925 ble det tollrestriksjoner på eksport av ansjos, så denne produksjonen måtte gå ut, men ble erstattet av produksjon av smørdunker. Denne produksjonen varte til 1944 og produksjonen pr år kom opp i 10-15.000 dunker. På den tiden gikk meieriene over til å pakke smøret i pappkartonger, så da

gjaldt det om å finne nye produkter det var behov for i markedet. Løsningen ble produksjon av osteformer, syltetøydunker og Erlands Maskinforretning på Bryne ble avtaker av sprøtuedunker. Denne produksjonen fortsatte til 1951. Da ble etterspørselen så liten at det ikke var mulig å ha ansatte. Men Vilhelm fortsatte på egen hånd med produksjon av planteurner og små sigaretturner i teaktre og annet edeltre. De ble påsatt bånd av messing eller forniklinger.

Mange av produktene som ble fremstilt på Jorenholmen, i Strømvig og i Paradisveien fant veien til ulike utstillinger. Blant premiene var 1. premie i Stavanger 1922, sølvmedalje i Haugesund i 1924 og Sølvmedalje i Stavanger 1926. Vilhelm opplyser at det var han som hadde tilvirket de premierte arbeidene.

I 1914. flyttet Gustav Søiland med sin familie fra våningshuset på Jorenholmen til et hus i Paradis som hadde navnet Solveg. Huset lå den gang i Hetland, men ved innlemmingen av området i Stavanger i 1924, fikk det adressen Paradisveien 82. Da de to sønnene, Vilhelm og Søren, ble voksne og stiftet egne familier, flyttet Gustav og hans kone i 1917 fra Paradis til et hus som de kjøpte i Nedstrandsgaten. Samtidig solgte Gustav Søiland eiendommene på Jorenholmen. Paradisveien 82 eies i dag av Vilhelms sønnesønn Gunnar Vilhelm Søiland. Navnet Gunnar har han etter oldefar Gunnar Villason. Selve bøkkerverkstedet i kjelleren eksisterer ikke lenger, men verktøyet er bevart.

Tiltal enhver Bonde høflig

– og troe at man faar langt mer ved et høflig Værsaagod,
end ved befalende: *Giør det Æsel! Om ej i Ord, saa i Lyden!*

«Leveregler» fra stadskaptein Gabriel Schanche Kielland til sin sønn sekundløytnant Jacob Kielland – før reise fra Stavanger til Christiansand ca. 1810 i militæroppdrag.

Av Erling Sømme Kielland

Bakgrunnen for denne artikkelen er et gammelt og slitt brev. Der min farfar, Erling Sømme (1864-1957) hadde skrevet følgende på forsiden av konvolutten: «Leveregler paa reise for bestefader – fra oldefader». «Oldefader», var Gabriel Schanche Kielland (1760-1821) og «bestefader» (morfar), Jacob Kielland (1788-1863).

Jeg ble nysgjerrig på innholdet i brevet, og fikk det «oversatt» til en for meg leselig tilstand.

Det var et interessant skrift – og er antagelig skrevet omkring 1810. Fra leder og kaptein i borgervæpningen Stavanger, G.S.K - til sin sønn - som samtidig var sekundløytnant ved kanonbatteriene Prøvesteinen og Hjelperen på Skansen.

Dersom 1810 er riktig, var unionsrikene Danmark-Norge inne i sitt 3 krigsår mot England, Det gjensto ennå 4 år før det igjen var fred i landet i 1814, og Sverige overtok Danmark sin rolle som unionspartner.

Først litt om brevskriveren, og Stavanger sin militære beredskap i krigsårene 1807-1814. Gabriel Schanche Kielland var på denne tid leder av handelshuset «Jacob Kielland & Sønn»- som i perioder ble regnet som et av landets ledende forretningsfo-

retak. Han var uten sammenlikning byens mest innflytelsesrike og rikeste person. Etter krigsslutt i 1814 fikk han bl.a. utliknet en skatt som var hele ¼ av totalbeløpet for hele Stavanger (!). Formuen samme år var 235 790 spesiedaler – et enormt beløp på samme tid. Det var han som bygget Ledaal i 1803.

G.S.Kielland viste i krigsårene også andre egenskaper enn bare å forvalte formuen til eget bruk. Sitt sosiale ansvar forbundet med rikdom og økonomisk makt kom til uttrykk gjennom matforsyninger og hjelp til fattige innbyggere i Stavanger. Både i 1808 og 1809 og senere i 1813 kjøpte han for egne midler kornforsyninger til byen og deltok i opprettelsen av kornmagasiner til bruk i vanskelige nødsperioder.

Andre karakteristikker av ham var, «Dominerende, selvsikker, storslagen og elegant, en dandy i klesdrakten, paradelyst, svak for fargerike uniformer,» men også «varme og sjarme bak en kjølig maske».

Det var Gabriel Schanche Kielland som i 1807 som sjef for borgervepningen i Stavanger fikk ansvaret for å forsvare byen mot fiendtlige angrep. Og det ville i praksis betyr at engelske krigsskip seilte inn på Vågen med skuddklare kanoner.

G.S.K var langt bedre enn sine forgjengere i stillingen som stadskaptein både motivert og interessert i forsvarsspørsmål. Allerede i ung alder var han kommet med i borgerkorpset, og i 1784 fått ansvaret for å lede dette. På en forretningsreise til Danmark i 1786-1787 hadde han også av egen interesse besøkt flere norske militærbefestninger og arsener langs Øst- og Sørlandskysten.

I 1793 viste stadskapteinen både kløkt og mot. England og Frankrike var i krig. En dag seilte en engelsk fregatt uventet inn på Vågen med den klare hensikt å oppbringe 6 franske skip som der lå oppankret – og deretter føre dem bort som priser. G.S.K ladet resolutt de gamle kanonene på Skansen med løskrutt, og etter noen salver forsvant den engelske og skremte «man of war» ut fjorden igjen – uten bytte.

Allerede i 1801 var det kommet bestemmelser fra myndighetene i København om å ruste opp det norske forsvaret. Dette gjaldt også halvmilitære enheter - og den kongelige forordning påbød at det i alle monarkiets kjøpsteder skulle opprettes borgerkorps. Det hadde Stavanger hatt

Gabriel Schanche Kielland . Sjef for Stavanger Borgervepning i 1810.

siden middelalderen, men virksomhet og forsvarsevne hadde nok variert i takt med interesse og skiftende trusler. Men dette år ble det avholdt generalmønstring i Stavanger med bl.a opptelling av våpen og ammunisjon og mønstring av mannskaper. 133 geværer ble registrert, man bare 29 var moderne og rette musketter. 31 kanoner var tilgjengelige, men flesteparten av mindre kaliber. Krutt manglet helt. Borgerkorpset kunne stille med 405 våpenføre menn. Disse ble inndelt i 6 roder med en løytnant som sjef.

Frem mot 1807 ledet stadskaptein Gabriel Schanche Kielland utbyggingen av borgerkorpset sin militære beredskap i Stavanger. Dette arbeidet ble først og fremst konsentrert om å sette festningen på Skansen i forsvarlig stand. Der den gamle kanonstillingen - med hovedbatteriet Prøvestenen - og det mindre batteriet Hjelperen trengte en solid oppgradering og utbedring

I tillegg til artilleriet på Skansen - kom nå også 3 nye kanonbatterier i forskjellig høyde over sjøen på Kalhammersiden av byvågen - som en ekstra forsterkning av byens «ildkraft».

Borgerkorpset sine infanter-og artilleri-avdelinger gjennomgikk senere nye omorganiseringer og forandringer i tiden frem mot krigsutbruddet, under overoppsyn av G.S.K.

Utgiftene til opprustingen av stavangerforsvaret ble naturlig nok etterhvert betydelige. Men også i denne sammenheng viste stadskapteinen sin personlige interesse for saken, bl.a ved å bekoste nødvendige innkjøp både av et betydelig antall geværer, og kanonjoller til forsvar mot engelske krigsskip.

Natten til 28 august 1807 brakte 3 stafetter meldingen om krigsutbruddet til Stavanger. Med ordrer fra unionsrikens øverste myndighet, (sitat): «om byenes forsvar og befaling til landets innbyggere om å gripe til våpen for å forsvare liv og eiendom»:

Før vi forlater denne kortfattede beretning om byens «forsvarssjef» Gabriel Schanche Kielland og Stavanger's militære beredskap da krigen ble innledet – noen ord hans sønn – Jacob på knapt 20 år – som fikk brevet - og senere ble handelshusets siste leder. Som nevnt innledningsvis var han sekondløytnant og nestkommanderende på Skansen batteriene under krigen. Men herfra ble det ikke skutt mange skarpe skudd disse årene. De engelske fregattene opererte mest i åpent farvann langs kysten. Blant annet utenfor Tananger – der Jacob skal ha deltatt i vellykkede og «skarpe» angrep fra norske (og kanskje farens innkjøpte) kanonjoller mot engelske krigsskip.

Nå er vi kommet til «levereglene» som Jacob Kielland fikk med seg da han i 1810, helt sikkert om vinteren, reiste til Kristiansand i viktig ærend for Gabriel Schanche Kielland og borgervæpningen i Stavanger. Kanskje også kombinert med noen forretningsoppdrag for handelshuset. Ikke minst er dette en interessant beskrivelse av både reiseruten - hvordan en ung rikmannsønn burde oppføre seg på turen - hvem han skulle kontakte og hvilke oppdrag han hadde. Og dokumentet forteller samtidig at GSK hadde omtanke og sympati både for

dyr og bønder. Mellom sistnevnte gruppe og brevskriveren var nok «standsforskjellen» jevnt over svært stor på denne tid.

Brevet er gjengitt slik Gabriel Schanche Kielland selv har formulert det.

«: Regler paa Rejsen Medens Du rider sees altid effter før Du stiger paa om der er ret sadled – en Bugt paa Sadeldækenet under Sadelen gjør Hesten ondt – samt om Buggiorden er i orden, saa og at Vadsæken ligger fast og lige, som kan ej skee om den er icke lige packed.

Naar Du kører, da see altid effter at Orepanderne ere vel befæstede. Søg at faa din Mand at følge dig – og kiør ej fra ham. – Kiører de andre uordetlig fordt, saa bliv heller med din Mand tilbage – du kommer nok betids fram og du vil altid faa god Hest naar du kiendes, som den der ej mishandle den – Faar du end en ussel Hest, da er det desstørre Synd at mishandle den – det gjør dog mange. Men det Hjerte ved og befalde Ret-

Søg ej beste Sæde, beste Sæng, beste Styke i Fadet for dig Selv, Komer Du end i Selskab, hvor du kunne have Valg, da vinder du dine Kameraters Hjerte ved at sige : Mine Herrer, hvor have de lyst at ligge ? Og da faaer du giærne beste Sted af got Hjerte.

Tiltal enhver Bonde høflig – og troe at man faar langt mer ved et høfligt: Værsgod, end ved befalende : Gjør det Æsel ! Om ej i Ord, saa i Lyden ! w-

I fremede (ja i alle Huse) gaa sagte op og ned Trappen, luk Dørene uden Brog, Bank ej for haardt paa. Kort sagt i alle Ting at vise Attention for Medmennesker, at være forekommende høflig, (man kan og være det formeget) at kiende mærket paa det vel opdragne og baade til Siæl og Legems dannede og hnette Menneske.

Bonden er bange at lade unge Storfanter kome paa Is med deres Heste – thi da lade de sprengre alt hvad kan – For at nytte Vinter vejer og Iser, som giver hastig og let Passage, da med din Kiørers Fortrolighed – og sig ham at du vil Kiøre med Forstand paa Is saavelsom paa Mark eller Vej – og holdt hva Du lover.

Drikepenge paa et Sted som Helland (Helleland) for en Nat, gives Pigen med ½ rd, gave drengen nogen Tieneste da Proportion 10-16-24 s.

I Christiansand søger du vel først Morbr. Arentz, (Svogerens H.S.Arentz, som fra 1809 var land – og sjøkrigskommissær i Kristiansand) og kan Du faa et Hul i det Hus var det got – thi det er skikkelige folk - Han raader Dig nok hvad du skal betaales – Saafremt Du er omklædt, om det og er forsilde, gaar Du til Stiftamtmanden – fræmbær med Respect mit brev – Eller og neste Morgen-

Kan du igienem Heusner faa udvirke Gabriel Caniket tilladelse at være din opvarter – og vise deg Veij i Byen da er det got at have en tro og kiendt Mand, og kan du hos Oberst Leutn. Arenfelt med Heusners Consence faa Gabriel fri- saa maa Du tage med at følge dig herin – Det var Velsignelse ved at hjelpe ham fri – han er udtient – fattig – har Kone og en Deel smaa Børn, og konen vendtes om nogle uger i Barsel seng – Det var ham som bragte Transporten med Signal Flaggene frem – Der skal nu udskrives alligevel nogle unge. Om en mer i Gabriels Sted udskrives, bliver uden forskiæl. Du maa tage Arentz i Raad – og kan Arenfelt gjøre det tror ieg det skeer. Du maa da bruge mit Navn til ham.-

(I ovenevnte avsnitt bes Jacob forsøke å få løst en utskrevet soldat fra militærtjeneste – og som G.S.K tydeligvis føler et særlig ansvar for på grunn av tidligere kontakt, og familiens vanskelige situasjon i Stavanger.)

Consul Isachsen maa og være blant de første du hilste paa-

Så noen følger råd om tilbaketuren fra Kristiansand. At Jacob da skal ta «omveien» via Farsund til Flekkefjord har kanskje noe med oppdragene å gjøre, eller veiforholdene vintertids.

Til Mandahl gaar Vejen fra Christiansand og der kand vel nogle Turer vel skaffe dig hva du vil vide – At see Sorenskriver Fredricksens murede Gaard som Gertsen eyer er værd Umagen.

Portrett av Jacob Kielland i 1806, og noen år før hans avreise til Kristiansand med viktig oppdrag for Stavangers militærberedskap.

Knudtson har ieg eij stort at bestille med – Fra Mandahl til Fahrsund, der faaer Du vist blive en dag over. Paa alle Steder tage Du altid først ind i Gæstgiver Gaarden – førend du gaae til nogen – for at undgaa Tilbud af Logis, thi altid best at logere hvor man har sin frihed.

Til Flekkefjord er Vejen slem og intet at see – ligesaa i Sogendahl –

Paa Tilbage Veijen tager du ind til hr Provst Reiner, og er det mod Aften, da faar du giærne Natteleije - Derfra ned til Egersund om Veijen er passabel, som Reiner sige dig.-

Ligger Fiorden fra Egersund Nordeffter, saa den uden Fare kan passeres, da kan du tage Veijen til Ougne (Ogna) og over Jedderen, men er Isen usiker, da tag heller tilbage over Helland , eller og over Land til Helvig om den Veij er at passere.

I Egersund tager Du ind hos hr Mølbac, og siger Du har dine Forældres Befalning dertil – Dr Penge pr Nat ½ rd.

I Christiansand beder du Arentz sige, hvor at finde Revisor Hansen – Hos ham finder

Stadskapteinen selv i borgervepningens sjefsuniform i krigsåret 1813.

du viden om Bygmester Kran ventes – om du kan eller bør begiære fri Skyds Pass for 2 Heste hiem, da du ventelig allene rejser i of-fentlig Anliggende.

Fik du Gabriel frie, eller maaske Permission for ham at følge deg hiem – og at han maatte blive hiemme en Tid – til Konen blir frisk igjen – saa kunde Skydpass være velnok – Gabriel maa og vente et Ord om at ieg arbeider for ham – thi saa græmmer (glemmer ?) ieg Afslaget hans.

Tilslutt i brevet følger en del opplysninger og beskjeder - som nok var viktig for far og sønn – men som nå - 200 år senere ofte er korte setninger uten sammenheng. Det meste er verdier og oversikter over lagervarer, men om dette er handelshusets, eller byens samlede beholdning, eller begge deler er uklart.. Under overskriften: « Jeg følger Nogle Notationer til – om du skulle behøve samme – « ramses det opp en rekke matvarer – bl.a sild, kaffe, sukker, lin ris, hamp, havremel o.a med priser og beholdning. I den forbindelse gis også en liten oriente-

ring om mål og vekt: « 1 Spand er 18 Skaalepund. 1 Vog er 2 Spand – 3 Bismerpund og 72 Merker. 1 Skaalepund er 2 Mark.

Og videre:

«Jeg har udlagt for Byen allerede over 900 rd, fik samlet med de 800 pund fra Christiansand som Stiffet skaffede 19 ½ Centner, og dessuten overladt – Kystværnet 1 ½ Centner.».

Stadskapteinen var som nevnt innledningsvis bl.a. «svak for fargerike uniformer» Og han skriver:

«See vel effter og udspørg hvorledes de borgerlige Uniformerne, hvad Epaulletter Hejerdahl bærer – hvad Gehæng – Om Artilleristen ha Hattecordons (?) blaa og Guld, Om Hejerdahl har Guld paa Støvlene – Trekantet Hat eller O – med eller uden Guld-

En klar tilknytning til militærberedskapen i Stavanger har også denne opplysningen:

Den smaa Canon Slupes Værd regnes	
eij saaledes Baadens værd	150 rd
At sættes i Stand til Canon Baad	100
Canon, Kugler etc.	50
	300 rd.

Jeg skulle gjerne visst hvordan sekondløytnant Jacob Kiellands reise på datidens besværlige ride- og sledeveier mellom Christiansand og Stavanger forløp. Fikk han utført borgervepningens militære oppdrag til sin faders, stadskapteinens tilfredshet? Var Jærhavet tilfrosset med farbar is mellom Egersund og Oгна denne vinteren? Det «stemmer» jo at vintrene i vårt land var svært kalde i flere av disse nødsårene.

Han kom i alle fall trygt tilbake, og ledet senere i sitt liv handelshuset Jacob Kielland & Søn med stor dyktighet (men utfoldet betydelig mindre «festivitas» enn faren) frem til firmaet innstilte sin lange virksomhet i 1863 – samme år som han selv gikk ut av tiden.

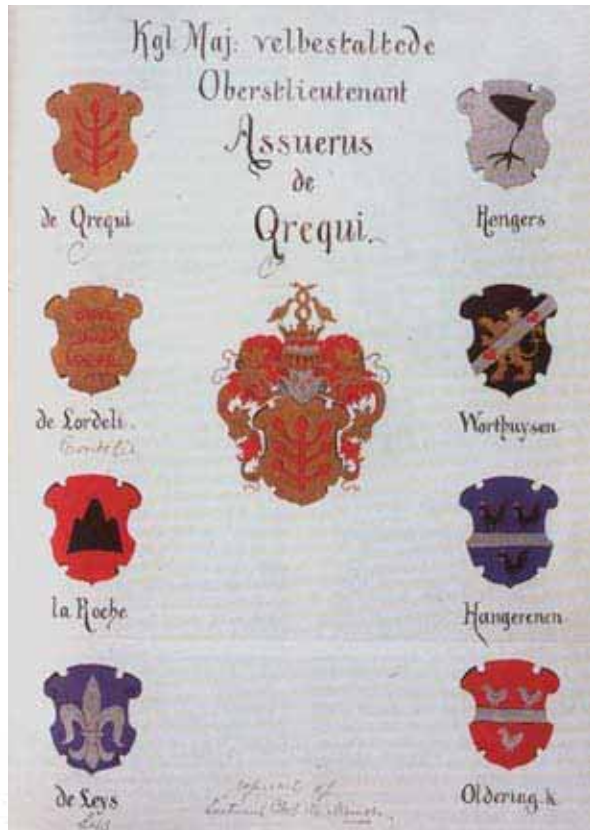
Ahasverus Crequi dit la Roche

– stamfar til mange i Stavanger og Rogaland
og med etterkommere nord og øst i landet

Av Randi Folkestad

Bakgrunnen for denne artikkelen er min mormor med stor interesse for slektshistorie. Mens jeg var barn, tutet hun ørene mine fulle om aner og for lengst henfarne slektninger. Det hendte jeg lyttet dersom historiene var spennende nok: En prest var blitt forgiftet et sted på Helgeland. En annen hadde reist rundt og vist fram den behårete dame. Men den aller mest spennende var mannen fra Stavanger, han med det staselige navnet Ahasverus Crequi dit la Roche. I følge slektsboken min innvandret han til Stavanger i siste halvdel av sekstenhundre tallet.

Våpentavlen med de Croquis forfedres våpenskjold. Tavlen er oppbevart i Statsarkivet i Oslo

Men det var da et lite hefte, utgitt i 1917 kom i mine hender etter mine foreldres død, først da begynte jeg for alvor å fatte interesse for mannen med det spennende navnet. Heftet var forfattet av Olav Jæger, postekspeditør i Bergen, Gjennom Inter-

nett og via Norsk Slektshistorisk Tidsskrift, har jeg vært i stand til å fylle ut kunnskapene om denne delen av min slektshistoriske bakgrunn. Det har vært med på at jeg føler meg enda mer hjemme i Stavanger og Rogaland enn jeg gjorde tidligere, inn-

Likkedet lå over kisten til Ahasverus Croqui dit la Roche. Her er den norske teksten

vandrer som jeg er fra Lofoten og fra ellers rundt i landet. Med en forfader, etter all sannsynlighet gravlagt under domkirkens gulf, føler jeg sterk tilknytning til lokalhistorie og byen slik den er i dag.

Ahasverus Crequi dit la Roche (navnet har gjennom tidene vært skrevet på flere måter. Dit la Roche er den hollandske utgaven, de la Roche den franske) kom til Norge fra Nederland for å gjøre krigstjeneste. Han antas å være født omkring år 1620. Da han kom til Stavanger, hadde han allerede gjort tjeneste i krigen mot Sverige for Danmark-Norge. På denne tiden var det vanlig å hente militære fra andre land. Det var derfor naturlig at da en trengte til offiserer og soldater under feidene mot svenskene, ble det sendt henvendelse til Nederland.

Crequi dit la Roche, artillerist, hadde allerede gjort seg bemerket som *mesteryrverker* for byrådet i Venezia. Dit kom han idet hans mor, Gjertrud Rengers, stilte som garantist. Hun forpliktet seg til å tilbakebetale pengene dersom sønnen ikke oppfylte kontrakten med staten Venezia. Men det klarte han nok. I Venezia fikk artilleristen godt betalt. Det er for øvrig ikke umulig at tjenesten brakte ham til Kreta der venezianerne lå i skarp konflikt med tyrkerne om herredømmet.

Tilbake i Nederland sommeren 1648, gifter den unge mannen seg i den Haag. Bruden het Judith Sweers. Ekteskapet ble

inngått i den vallonske kirken, en kirke for innvandrede protestanter fra Frankrike. Slike som måtte flykte på grunn av sin tro da hugenottene ble tvunget til å forlate landet. I den informasjon jeg har hatt adgang til, antydes en tilknytning til landsbyen Créquiy i Frankrike der den tidligere adelige familiens hovedsete befant seg.

Kom til Norge i 1657.

På den tiden Ahasverus kom til Norge var Jemtland allerede tapt til Sverige under Hannibalfeiden og freden i 1645. Fra 1657-1660 gjorde Danmark-Norge flere mislykte forsøk på å ta igjen tapt land. Ahasverus kom til sitt nye fedreland, men ble straks sendt tilbake. Ikke på grunn av udugelighet, men med oppdrag om å kjøpe en morter, forløperen til kanonen. Kanskje den første som ble brakt til Norge. Vi vet at han som artillerist var blitt ekstra godt betalt i veneziansk tjeneste. Det kan ha vært fordi arbeidet som *petardier* ble regnet som ekstra farlig. (En *petard* var også en slags kanon som ble brukt i kort avstand fra fienden).

Tilbake i Norge sluttet Ahasverus seg til oberst Jørgen Bjelkes avdeling på jemtlandstoktet. Ved Frøsø skanse hadde han ansvaret for artilleriet under beleiringen som pågikk.

Soldater og offiserer gjorde tidlig opprør på grunn av matmangel, fortelles det. Men Ahasverus skal likevel ha utmerket seg til tross for mangelen på mat og utstyr. Nå vet vi at Jemtland gikk tapt for godt i denne krigen.

Fra 10. mai 1658 befinner han seg i Bergen og blir samme år utnevnt til major i Vesterlenske nasjonale infanteriregiment og sjef for Stavangerske kompani. Riktignok måtte han snart østover igjen. Det påfølgende år deltar han nemlig i forsvaret av Fredrikshald. Som eldste offiser er han sannsynligvis fungerende kommandant ved fortet i Gamlebyen i byen.

Bosatt seg i Stavanger

Etter det en kjenner til bodde Ahasverus like ved Domkirken etter at han tiltrådte stillingen i distriktet og byen som på denne tiden hadde ca 1500 innbyggere. Områdene som var bebygd lå rundt Vågen og i Østervåg. I byområdet var det fortsatt dyrket mark og beiteområder. Beboerne var sysselsatt med håndverk, handel og skipsfart. Det var økende aktivitet innen sjøfart, handel og fiske. Tilflytterne kom fra det omkringliggende opplandet, fra Ryfylke og Jæren. Det var også stor tilstrømning fra Danmark, Tyskland, Nederland og Skottland. Skottene gjorde det særlig godt i byen og de norske borgerne forsøkte flere ganger å hemme denne utviklingen gjennom bøtteskrifter til kongen.

Ahasverus må etter hvert ha tjent bra på sine forskjellige militære oppdrag for han eide også gården Hapnes i Vikedal. I 1663 hadde han i tillegg inntekt fra fire andre gårder: Solem, Nising i Vats, Nes i Skjold og Haraldseid samme sted.

Fra Stavangers rettsprotokoller vet jeg at majoren ble brukt i andre sammenhenger enn krigføring. 22. februar 1667 ble det holdt et møte med borgermester, tre rådmenn samt byfogd til stede. Her lot major Ahasverus forkynde statholderens ordre av 8. februar hvor det går fram at byen hadde å holde førti til femti soldater i kost og losji i tilfelle byen og området måtte forsvares. Det var farlige tider. I år 1672 ble et skip kapret på Vågen av engelskmennene. Tre år senere ble Ahasverus utnevnt til oberstløytnant i det Vesterlenske nasjonale infanteriregiment. I 1666 blir han kommandert

til flåten, men ber seg unnskyldt ettersom han ikke tåler å være på sjøen. Men han eier likevel et skip, Fortuna. Dette selger han senere. Han blir utnevnt til oberstløytnant i september 1675.

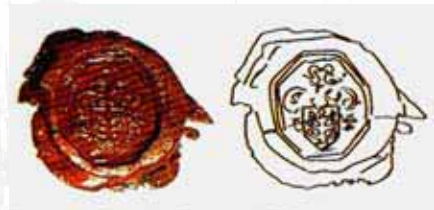
Men tro ikke at han fortsetter sitt muligens borgerlige liv i Stavanger. Under Gyldenløvefeiden har han kommando over ett av fire kompanier fra Vesterlenske regiment. Blant annet er han med på angrepet på Carlsten Festning i Marstrand nord for Gøteborg i juli 1677. Men allerede 15. januar 1678 dør han i Marstrand, ca 60 år gammel. Om han ble drept i strid eller av sykdom, vites ikke. På et tidspunkt senere blir liket flyttet til domkirken i Stavanger.

Barn og etterkommere

Ahasverus Crequi dit la Roche var altså først gift med Judith Sweer. Hvem var så hun? Jo, hun kom fra en adelig slekt der familien hadde fått utstrakte adelige rettigheter som eiendommer utenfor Brüssel og rett til å oppbevare bynøkene. Som en av syv familier hadde familien Sweer fått privilegiene av Jan III av Brabant i 1306. Etter som familien var velstående, brakte Judith formue inn i ekteskapet med Ahasverus. Men Judith døde tidlig og hennes legeme ble brakt tilbake til Nederland og lagt i familiegraven. Han blir utnevnt til oberstløytnant i september 1675.

I ekteskapet med Judith fikk parets flere barn, derav flere født i Stavanger. Noen døde som små slik det var vanlig på den tiden. Andre har etterlatt seg store norske slekter med avleggere både her i byen, i

Seglet til Ahasverus de Croqui dit la Roche.

Nordland og på Østlandet. Min mors slekt vandret gjennom Ahasverus og Judiths datter Johanna via Bergen og nordover til Helgeland. Johanna giftet seg med sognepresten på Helleland, Christian Clausen Jæger. Fortsatt eksisterer et par sølv lyse-

staker i Helleland kirke som skal være gitt av Johanne.

I 1670 inngår Ahasverus nytt ekteskap med Mette Riisbrich. Hun kom også fra en formuende familie og rakk å bli mor til flere barn før Ahasverus døde i 1678.

Barndomsminner fra Stavanger på slutten av 1930-tallet (4)

av Hans Jakob Andreassen

Sykling forbudt!

Vi hadde bare en sykkel i familien. Det var en gammel damesykel fra tiden rundt første verdenskrig av merket «The World». Vi hadde fått den av tante Anna som var blitt forlovet med en mann som var så rik at han kunne forære henne en ny sykkel i forlovelsespresang. Far hadde fått monteret ny forbremse og ny blå og hvit netting på bakhjulet. Så hadde han lakkert skjermer og hjul med svart lakk. Sykkelen ble nesten som ny. Men tung var den, særlig hvis den veltet eller når vi skulle dra den opp og ned kjellertrappa.

Storesøster hadde førsteretten til sykkelen. Når hun satt og skrev stil eller pugget tyske glosser, fikk jeg bruke sykkelen mot å pumpe opp ringene, pusse den hver lørdag og ellers sørge for at den kom ned i kjel-

leren hver kveld etter bruk. Far lærte meg hvordan en kunne smøre kjedet og hvordan en kunne ta en enkel «spytprøve» på ventilen for å se om den lakk. Det er det nærmeste jeg noen gang har kommet en teknisk utdannelse.

Når det var oppholdsvær en liten stund om ettermiddagen, begynte jeg å sykle rundt på Våland for å bli kjent. Plutselig fikk jeg se Vålandstårnet ikke så langt unna. Dit måtte jeg få mor og far til å gå tur. Kan-skje det var nøtter i skogen der? De visste sikkert ikke at det var så nære. Jeg krysset nedenfor en bratt bakke som het Agent Kiellandsgate da «Stribusten» fra klassen dukket opp. Han stilte seg opp foran meg med begge armene ut, og jeg stoppet. Han gikk tett innpå meg.

Forfatteren er pensjonert lektor fra Eik Lærerhøgskole. Faren, som var fra Egersund, ble ansatt ved Porsgrunn postkontor i 1918, og samme året kjøpte de nygifte foreldrene hans et lite hus med hage på Bjørntvedt i Porsgrunn; et rolig villastrøk med grusveier og grønne grøftekanter.

Etter tyve år i samme stilling ønsket faren muligheter for avansement og søkte seg til Stavanger, hvor det var et stort posthus og muligheter for opprykk. Det var imidlertid ikke så helt enkelt å skifte miljø. Moren og faren var nærmere femti år, storesøsteren Anne Sofie 18, og han selv 10 år gammel.

H.J. Andreassen vil gjennom foreliggende artikkel og flere andre nedtegnelser i kommende utgivelser av Stavangeren, skildre vår by slik den fortonet seg for en guttunge på 10 – 11 år frem til krigsutbruddet i 1940; en "fremmedspråklig" som var kommet flyttende til "storbyen" her vest fra en liten by på Østlandet. Det er subjektive inntrykk han formidler: Stavanger og stavangere sett fra utsiden, så å si. (RF)

«Ka gjør du her?»

«Jeg sykler rundt».

Stribusten gikk helt opp i fjeset på meg:

«Spionere du?»

Hva ville det si å spionere? Hva kunne jeg spionere på i Agent Kiellands gate?

I juleevangeliet står det at ...» med ett var det hos engelen en himmelsk hærskare» – her var det med ett rundt Stribusten og meg en hærskare av smådjevler. Hvor kom de fra? En dro fra meg sykkelen, en prøvde å ta lua, en tok kvelertak bakfra, en dyttet meg over ende så jeg falt oppå sykkelen. Jeg var mest redd for sykkelen – bare den ikke går i stykker – da har vi ikke noen sykkel mer!

«Stribusten» ropte: «Han e østlending!»

Smådjvlene gault og skrek i munnen på hverandre. «Me har'an!» Jeg lå på tvers oppå sykkelen og ble sparket på.

Da banket det på en vindusrute like ved. En mann truet med knyttneven i vinduet. «Samuelsen!» var det en som ropte og alle djvlene forsvant. Jeg så plutselig ryggen på «Stribusten» langt oppe i bakken. Vinduet ble åpnet: «Gjorde di deg någe? Di e heilt vidle! Bare hold deg langt unna!»

Mannen kunne jo ikke vite at jeg var østlending og derfor var fritt vilt. Det var helt og holdent min egen skyld at «di va vidle». Når østlendinger trodde de kunne ferdes løst hvor de ville på Våland, kunne de bare ha det så godt.

Jeg fikk reist opp sykkelen, satt lua på hodet og vaklet hjemover, nokså fortunlet. Litt etter litt gikk det opp for meg at armer og ben og sykkel fungerte som normalt. Da gikk jeg over til sykling. Til og med nettet på bakhjulet var like helt.

Men jeg hadde begått en dumhet. Når gutter skal bevege seg inn i fremmed territorium, bør de ha et ærend, eller de må ha følge med en som bor i territoriet og som kan fungere som «garantist» og være guide eller døråpner. Gutter som bare streifer rundt på måfå uten følge, kan risikere

hva som helst, særlig hvis de er av et annet slag, sånn som jeg.

Fotballkampen

I klassen var det et par flinke organisatorer. Det ble avtalt fotballkamp mot erkerivalen, parallell-klassen. Kampen skulle foregå på «Gamlingen», en noe uryddig løkke ikke langt fra Mosvannet. Frikvarterene gikk med til å sette opp et lag. Alle ville være i løpperrekka eller spille centerhalf. Høyrøstede krav ble gjort gjeldende. Forsvaret ble et problem, for ingen ville spille back, en lite ærefull posisjon, uten sjanse til å komme i nærheten av motstanderens mål.

Å stå i mål var derimot ærefullt. Tippen Johansen på landslaget var godt kjent fra avisene og radiooverføringer. Målmannen vår var selvskreven. Det var lange, slanke og smidige «Moyen». Skulle jeg få være med? Ingen spurte meg. De manglet til slutt en back. «Jeg kan spille back» - tilbød jeg og ble godtatt uten noen innvendinger.

Klokka fire begynte kampen. Det småregnet, og jeg hadde fått ordre hjemmefra om å ta på meg sjøstøvler, regnfrakk og sydvest. Sydvesten var omhyggelig festet med snorer under haka. Regnfrakken var den nye som nådde nesten til bakken. Ingen andre stilte i det antrekket. Et par stykker imponerte med å ha ekte fotballstøvler. Noen spilte i gummisko, noen i fryktingytende beksømstøvler. Mitt antrekk var det mest usportslige på banen. Det interesserte ikke mor, men hun var jo heller ikke til stede. Jeg hadde å holde meg tørr i regnværet.

På «Gamlingen» var det en grusbane med ordentlige mål. De virket så svære som hele verdensrommet. Men den banen skulle noen store gutter ha. De hadde ordentlige fotballdrakter og var medlemmer av lag med navn. Kampene deres ble referert i Aftenbladet, med en linje over en spalte.

Vi måtte nøye oss med grasbakken ved siden av. Målene ble høytidelig skrittet opp

og markert med et par store steiner og vaklete staur. Banen gikk oppover og nedover. Store grastuster skapte spennende overraskelser. Banen hadde ikke noen definert bredde, men kom ballen for langt nedover mot Mosvannet, var det alltid noen som ropte «Innkast!»

Det var ingen tilskuere møtt opp for å heie. Det var heller ingen dommer. De som befant seg nærmest ballen til en hver tid, sa fra om det skjedde noe ureglementert. «Hands!» brølte de da, mens motparten brølte: «Det va`kje hands!» Spillet ble stoppet. Alle spillerne på begge lagene deltok i diskusjonen om det var hands eller ikke. Uenigheten kunne høres over hele Våland. Det laget som hadde stilt med ball, hadde mesteparten av makten og retten på sin side. Ballen ble hele tiden fotfulgt av en uregjerlig flokk fra begge lagene. Alle ville lage mål. Jeg hadde lært hva backenes oppgave var: å være forsvarsspillere og hindre noen i å skyte mål.

I Porsgrunns Dagblad hadde jeg lest en glimrende kritikk av en back - var det på Mjøndalen? : «Han var som en vegg». Vegger flytter seg ikke. Jeg sto som en støtte foran mål i to ganger 30 minutter og ble ikke andpusten en eneste gang. Bare en gang kom ballen i min retning. Centerhalven til motpartens lag kom rusende baketter. Ballen ble fanget opp av vindfanget i regnfrakken min, og falt død ned foran meg. Med tuppen av tåa traff jeg ballen og så den forsvant opp i lufta og dalte ned på motstanderens banehalvdel. Det ga meg en følelse av å ha vært med på kampen.

Løperrekka vår sørget hele tiden for å holde ballen på den andre banehalvdel. Det ene målet etter det andre gikk inn. Målmannen vår hadde fantasi og tørrrente bak ryggen på meg med å slenge seg til høyre og til venstre etter baller som aldri kom. Han ble etter hvert ganske våt både på buksa og på genseren. Hva ville moren hans si når han kom hjem?

På stillingen 10-0 ville ikke de andre

mer. Målmannen deres eide ballen. Han ble fornærmet og benektet på det heftigste det dårlige resultatet. «Det er ikke mer enn tre-null! De andre ballene gikk over!» I protest tok han ballen under armen og gikk hjem. Det var fem minutter før tida var ute. Resten av laget hans tok igjen i munnbruk: «Dokker e så feige! Dokker fekk bare tri mål!» Siden den gang har jeg alltid hatt en sunn skepsis til matematikk og statistikk. Er matematikk oppskrytt som eksakt vitenskap?

Jeg turde ikke gå den raskeste veien hjem. Den ville ført meg over Agent Kielands gate og forbi Frue Meieri. I det strøket bodde det mange gutter. De tålte kanskje ikke fremmede på sitt territorium. I stedet gikk jeg en omvei langsmed den lange sykehusparken og ned på Lagårdsveien. Da var jeg kommet til mitt eget territorium og kunne spasere trygt hjem.

Mor spurte ikke etter hvem som vant. Hun sa: «Ble du våt på bena?» Far sa: «Laget du noen mål?» - «Jeg spilte back. Backene lager ikke mål» - sa jeg.

«Pinå og andre hygieniltak

Utpå høstparten dukket det opp i klasseværelset en dame som hadde hvit frakk under regnkåpa si. Hun stilte seg opp ved siden av kateteret og leste opp noen navn. Dere skal til tannlegen i morgen klokken fem, forkynte hun. Skoletannlegen! Den holdt til på loftet i St. Svithuns skole. Dit var det et stykke vei å gå. Frikvarteret ble fylt av historier om skjebner fra «Pinå». Noen hadde fått boret hull tvers gjennom tunga. Andre hadde plutselig fått trukket flere tenner så de blødde iltervis med blod. Noen måtte sitte en halv time på en stol og tørke med gummimaske i munnen for å få plombert hull i en fortann. Alle hadde lidelseshistorier å fortelle og ble ikke mindre helter av den grunn.

Det var fire «stoler» på «Pinå» og fire tannleger som hadde hver sin stol. Den

tredje var besatt av bestyrerinnen selv. Tredje stolen var den verste, for hun var så hardhendt! Stakkars de som kom der! Første stolen var den beste! Eller den andre. Den fjerde var verst, slo noen fast, for hun er ikke en gang ordentlig tannlege! Far ble med siden det var første gang. Han ville også snakke om en av hjørnetennene mine som hadde en merkelig, brun overflate. Var det hull? Måtte noe gjøres med det?

Alle skoletannlegene var damer. Jeg kom i 3. stol, til bestyrerinnen for all piningen, pirkingen, boringen, trekkingen, - selve hovedpineren, men hun var ikke verre enn andre tannleger jeg hadde vært borti før. De tre andre tannlegene var mye yngre og penere, men jeg hadde tidligere erfaring for at tannlegenes utseende ikke var det avgjørende. Heller ikke navnet. I Porsgrunn hadde det vært en skoletannlege som het Rosenvinge-Kolderup, men det hjalp ikke når vi satt i stolen og skulle bore eller trekke. Det gjorde like vondt, og tannlegen kunne like gjerne hett Olsen eller Hansen.

Det ble boring og fylling av jeksler igjen. Jeg satt og gapte og stirret inn i de sterke brillene til tannlegedamen. Hun arbeidet rolig og systematisk, men hun ga ikke plass for mye jamring og klaging, det skjønte jeg på hele opptreden hennes. Men det rolige arbeidet ga tillit. Hun lot seg ikke merke med at jeg var østlending. Tvert i mot tok hun litt hensyn. Boret ble faktisk løftet opp et øyeblikk når jeg stønnet. Jeg stønnet ganske ofte og fikk en liten pause hver gang. Kanskje hun ikke var fra Stavanger, hun heller? Det brune belegget på hjørnetannen var det ikke noe å gjøre med, fortalte hun. Det ville bli borte etter en tid.

Fra første stol hvor jeg visste kamerat «Rotta» satt, kom det stønn og lyder som minnet om kuraut. Da jeg gikk ut, satt «Rotta» på en krakk midt på gulvet med en gråsvart maske i ansiktet og to gna-

gertenner på tork ut i luften. Håret strittet, øynene flakket. Jeg flirte ikke. Neste gang kunne det være min tur å sitte på utstilling.

Det ble ikke bare med ett besøk på loftet på St. Svithuns skole. De fleste hadde mange hull. Vi ble innkalt tre-fire stykker om gangen, ofte også i skoletida. Det ble et slags fortrolig skjebnefellesskap mellom oss som måtte vandre den lange veien mellom Våland og Storhaug for å få behandling. Det var ingen som ertet på veien. Ingen kom på å utdele «plommer». Kanskje munn og tanngard var like på østlendinger og vestlendinger? Kanskje det gjorde like vondt på begge parter? Kanskje vi grudde oss like mye?

Damer i hvite forklær skal en ikke ha litt til. Om ikke de hører til tannlegeklanen, vil det alltid være noe spesielt på ferde når en hvitkledd dame kommer inn i klasseværelset, vifter vekk læreren og plasserer seg selv på kateteret. «Vi skal bare ta en tuberkulinprøve»- sa neste hvitkleddt som kom inn, mønstret klassen og forlangte at vi kom opp en og en med oppbrettet underarm. Med en sylskarp penn laget hun tre striper på armen og smørte på noe brunaktig griseri. «La det tørke før du bretter ned»- var den korte beskjeden.

Det gikk unna. Vi fikk ikke tid til å grue oss. Ingen besvimte eller kom seg til å rømme. Damen i hvitt hadde tydeligvis lang trening. Ripene ble alltid passe dype, ingen fikk skåret over pulsåren eller kappet av armen, selv om det så farlig ut og luktet skarpt og vondt.

Enda en dame i hvitt forkle banket på døra til klasserommet og fikk Storækre til å avbryte undervisningen. Det var «Lusa-kånå». Rekke for rekke ble vi tatt opp til tavlen, stilt opp i kø, og så ble vi gjennomrusket i håret. Læreren satt med blyant i hånden og noterte hvis «Kånå» så opp fra gramsingen og kom med kommentarer. Hele klassen fikk gjennomgå, men det var

ikke noe ubehagelig, og det var ingen forskjell i behandlingen på østlendinger og vestlendinger. De med langt hår fikk gjennomgå lengst. Den korte, lille panneluggen min var det fort gjort å inspisere.

Det var frisørmester Heske nede i Kongsgaten som holdt hårpryden min i tømme. Annen hver måned satte jeg meg full av tillit i stolen hans. Han var høflig på en grei og hyggelig måte, uten å overdrive. Håndklipperen hans tikket behagelig fra nakken og oppover mot kronen. Far forlangte mest mulig klipp for pengene. Panneluggen ble stusset så mye at den akkurat så vidt unngikk å bli stående rett til vær.

«Femti øre, takk» - sa Heske. Det var taksten for barneklipp.

Heske hadde et bord fullt av gamle blader som jeg kunne sitte og lese i mens jeg ventet på tur. «Tyrihans» het et blad som jeg aldri hadde sett hjemme eller hos noen jeg kjente. Det var merkelig, for bladet var jo fullt av vitser og morsomme tegninger.

Vitsene ble servert hjemme ved midtidsbordet. Mor og far vekslet blikk, men sa ikke noe. I min uskyldstilstand hadde jeg ikke lært å skille mellom «grove» og «pene» vitser. Men jeg skjønnte at mor kunne styre sin begeistring. Da holdt jeg opp å fortelle de vitsene hjemme. De vakte større begeistring på skolen. Jeg lærte at de som skal fortelle vitser må tilpasse vitsene til tid og sted.

Byhistorisk forening beklager

I medlemsbladet nr. 1/2007 ble det begått en beklagelig misforståelse i artikkelen: *Henrik Paulsen – med ett århundre i ballast*. I første spalte, siste avsnitt på side 21, ble det hevdet at kunstneren Bernhard Hinna tilbrakte de siste årene av sitt liv på Arbeidsgården i Hillevåg. Dette medfører IKKE riktighet! Bortsett fra sine studieår i Paris bodde kunstneren hele sitt liv på Hinna hvor han også drev gården sin.

Hilsen redaksjonskomiteen.

Et tilbakeblikk på Stavanger Tegneskole

Av Jan Gjerde

Tegnelærer Leiv V. Søyland rundet 90 år i februar 2007. Samtidig var det 65 år siden han i 1942 startet Aftenskolen for tegning i Stavanger, den som fra 1944 fikk navnet Stavanger Tegneskole. Mange vil ennå huske den store blyanten som prydet Frøkenstiftelsen på hjørnet av Løkkeveien og Ny Olavskleiv i mange år etter krigen. Hvor mange tusen barn, ungdommer og voksne som i årenes løp har hatt Søyland som lærer, finnes det neppe oversikt over. Fra 1957 ble han hovedlærer ved Stavanger Yrkeskoles ettårige Grunnskole for tegnere og den toårige videreutdanningen for reklametegnere. I dag heter det grafiske formgivere. Han var knyttet til videregående skoles undervisning i fagutdanning av tegnere og formgivere til han gikk av med pensjon i 1984.

Leiv V. Søyland er sønn av bøkkermester Vilhelm Søyland, som drev bøkkerverksted på Jorenholmen og i Paradis. Søyland fikk sin utdanning fra Bergen Kunst- og Håndverkskole. Deretter arbeidet han som dekoratør hos Sundt & Co i Bergen. Tilbake i Stavanger var han dekoratør og reklameansvarlig hos Marnburg. Marnburg i Østervåg 7 åpnet i 1938 og var Stavangers første moderne «varemagasin». De første krigsårene var han også ansvarlig for dekorasjonene på revyer og oppsetninger på Teatret. I pressen fikk han meget gode kritikker for sine arbeider i denne forbindelse. Etter årene hos Marnburg, reiste han til Oslo og fortsatte ut-

dannelsen på reklameskolen på Oslo Børs. Han arbeidet også på Spanges tegneatelier. Spange hadde startet en tegneskole i Oslo hvor Søyland underviste. Det var mens han var der at han fikk ideen til å forsøke å starte noe tilsvarende i Stavanger.

Søylands tegneskole startet undervisningen den 9. februar 1942 i leide lokaler på St. Svithun skole. Her ble det tilbudt kveldskurs i frihåndstegning, reklametegning, dekorasjon, illustrasjon og motetegning. Hovedlærere det første semesteret var Henry Imsland, Jacob Sjøthun og Leiv V. Søyland. Fra før hadde Stavanger en malerskole, Bjarne Hansens malerskole. Mange kjente malere fra mellomkrigstiden startet sine løpebaner som kunstnere ved undervisning hos Bjarne Hansen. Ikke så få fortsatte med studier ved Statens Kunstakademi eller ved malerskoler i utlandet.

Stavanger Museum under krigen

Den nye Tegneskolen hadde et mer praktisk siktemål. I det første intervjuet med pressen 24. januar 1942, sier Leiv V. Søyland at Aftenskolen for tegnere skal være en skole for tegning som hobby og nytte. Frihåndstegning var grunnlaget for undervisningen, men det var lagt opp til undervisning i tegninger for praktisk bruk, f. eks til illustrasjon, reklame, dekorasjon og moter. Også fagarbeidere innen den grafiske industri kunne ha nytte av tegneundervisning.

Tegning var et fag, et håndverk, eller en

Leiv V. Søyland i sitt 90. år. Fortsatt er han aktiv med bl.a. modellering. Foto: Jan Gjerde

viktig del andre håndverksfag. Både malere, murere, frisører, skreddere, tømrere og møbelsnekkere hadde tegning som en del av utdannelsen. For ikke å snakke om litografene og typografene. På de tekniske fagskolene måtte de lære både fagtegnning, men også frihåndstegning og de grunnleggende prinsipper for klassisk tegning. Det var dette Leiv V. Søyland bygde videre på i sin undervisning: Riktig gjengivelse av et objekt med god lys- og skyggevirkning, perspektivtegning, form- og fargelære – og stillhistorie. I dag har mye av dette måttet vike for fri kreativ utfoldelse og bruk av datadesign. Men det er lett å se om en kunstner eller kreativ utøver kan tegne. Picasso sprenget rammene for måten å se bilder på, men han var en fremragende tegner. Det gjelder de fleste store kunstnere i kunsthistorien, enten de uttrykker seg nonfigurativt, ekspresjonistisk eller innen for andre ismer.

Etter kort tid måtte Aftenskolen for tegning flytte fra Svithun skole til lokaler i Stavanger Museum. Under krigen hadde både Kongsgård og Svithun undervisning i lokalene der, fordi tyskerne hadde overtatt skolebygningene. Søyland fikk bruke lokalene på Museet på kveldstid. Før hver undervisningstime måtte han rydde undervisningsrommet for skolepult, slik at det ble plass på gulvet til staffelier. Det var et fysisk slit, men hvem tenkte så mye på det i ungdommens år?

Allerede til 2. semester høsten 1942 ble det knyttet flere lærere til skolen. Navn som Sigurd Bærheim, Magnus Vigrestad, Asbjørn Holm, Sverre Madsen, Addi Petersen og Gunnar Sæther kom med i staben. Søkningen til skolen var mye større enn den hadde kapasitet til. Allerede i 1942 ble det startet klasser for barn og skoleungdom. Aftenbladet kalte skolen for Stavangers tegneakademi.

Avdeling også i Sandnes

Til høstsemesteret i 1944 ble det åpnet avdeling i Sandnes. Det viste seg at det var mange fra Sandnes som søkte til skolen i Stavanger. Skolen i Sandnes ble mulig ved at Øglænd sykkelfabrikk stilte til disposisjon lokaler. Undervisningen ble basert på det samme pedagogiske opplegget som i Stavanger. Dette året ble billehuggeren Erik Haugland knyttet til skolen som lærer. Til sammen var det åtte lærere. Foruten vanlig frihåndstegning ble det også holdt spesialkurs i plakatismaling, vindusdekorasjon, landskapstegning og modellering. Akvarellmaling og oljemaling kom også på fagplanen. I 1944 startet også aftenkursene for skolebarn.

Blyanten på Løkkeveien - et landemerke

I 1946 flyttet undervisningen til Frøkenstiftelsen, Løkkeveien 26. Lokalene var heller små, men det var mangel på plass for alle på den tiden, så man fikk innrette seg etter forholdene. Ved skolens femte semester kom også Øyvind Tønnesen og Erik Steine med i lærerstaben. En viktig side ved skolens virksomhet var at de elever som ønsket å videreutdanne seg, lettere kom inn på Kunst- og Håndverkskolen. For å komme inn på slik undervisning måtte man levere tegneprøver eller delta på opptaksprøver. Da var det en fordel å ha et grunnlag å bygge på.

I 1947 startet Stavanger Tegneskole en ny klasse med undervisning i dekorasjon for brukskunst, særlig keramikk. Opplegget gikk ut på at elevene skulle lære prosessen med framstilling av keramikk helt fra grunnen av. Som lærer for den nye klassen ble ansatt frk. Inger Nielsen. Hun hadde selv vært elev ved Stavanger Tegneskole og ble seinere utdannet som keramiker ved Kunst- og Håndverkskolen i Oslo. Inger Nielsen ble gift Waage og er i dag kjent som Inger Waage, brukskunstneren som satte Stavangerflint på verdenskartet på 1950-tallet med sine håndmalte dekor.

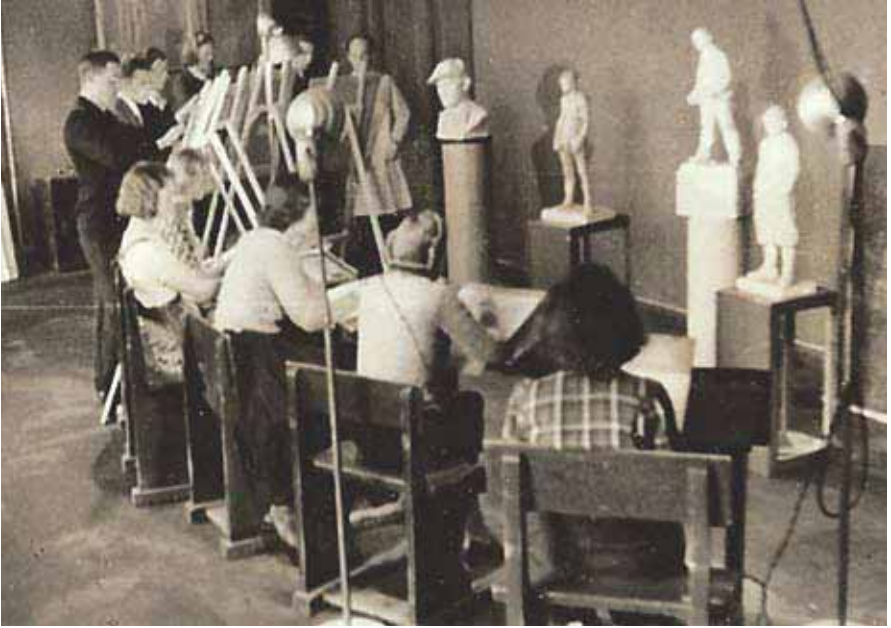
Kurset på Stavanger Tegneskole ble av kort varighet, fordi skolen ikke hadde ovn til brenning av keramikken. Inger Waage hadde et lite verksted med ovn hjemme, i Løkkeveien 67. Men det ble for upraktisk å løpe til og fra med keramiske arbeider som var ferdig glassert og som så skulle brennes. Først i 1955 fikk skolen egen ovn for brenning av porselen og keramikk.

I 1949 var elevtallet pr semester oppe i hundre. Skolen ble søkt av ungdom fra 6 til 60, kommenterte Søyland i et intervju. Undervisningen ved Tegneskolen foregikk hvert år i tidsrommet fra 1. september og frem til påske. Sommermånedene nyttet Søyland til studieopphold i utlandet. I 1949 studerte han modellering og anatomi ved City and Guilds of London Artschool.

Året etter modellerte han ved Academie de la Grand Chaumiere i Paris. I 1951 var han tilbake i London. Denne gangen arbeidet han i atelieret hos sin gamle lærer, den kjente billedhuggeren Alan Howes. – Alle billedkunstnere burde modellere, det er viktig ved siden av tegning og maling. Det utvikler formsansen mer enn noe annet, sa Søyland i et intervju da han kom hjem. Interessen for modellering har forresten Søyland bevart til denne dag. En sommer var han med Sigval Bergesens tankskip «Nordfonn» som lærer for kunstinteresserte sjøfolk. Turen varte i fire måneder, og Søyland besøkte Syria, Libanon, Jordan og Egypt. Der tegnet og fotograferte han og studerte antikkens kunst. Turen hjem gikk via Paris.

Populære tegnekurs for barn

I 1951 hadde Stavanger tegneskole hatt om lag 3000 elever. Søyland arbeidet etter prinsippet: en lærer så lenge en har elever! Søyland hadde en særlig glede av å undervise barn. Alle barn liker å tegne, fra de er ganske små. En arbeidsdag kunne gjerne se slik ut: Formiddag: Undervisning for små barn. Ettermiddag: undervisning for skolebarn. Kveld: Undervisning for voksne.

*Fra tegneundervisningen på Stavanger Museum 1942. Leiv. V. Søiland bakerst midt i bildet.
Foto: Fra Pål Waages privatarkiv.*

Mellom øktene ble det å sykle hjem og få seg litt mat og en hvil. En dag han stod utenfor lokalene på Løkkeveien og skulle til å stige på sykkelen etter formiddagsøkten, kommer det en guttunge fra nabolaget bort til ham og spurte: - Arbeide du aldri, du? En far på sykkel midt på blanke formiddagen var nok ikke vanlig på den tiden. Farer var personer som var på arbeid hele dagen mens mor stelte hjemme.

I 1955 ble det startet kurs i porselensmaling med Elsbeth Søiland som lærer. Samme året fikk skolen to nye lærere: Harald Stokkeland og Annalise Convad. De underviste begge i maling.

I tillegg til kurs for barn, ble det også arrangert tegnekonkurranser og utstillinger av tegninger laget av barn, blant annet i Stavanger Kunstforening. Premiene i tegnekonkurransene var friplass på tegnekursene. I 1957 feirer Stavanger Tegneskole sitt

15-års jubileum. Søiland minnes de mange kjente kunstnere som hadde vært elever ved skolen: Frank Franzen, Oskar Sørreime, Randi Hidle, Ellef Gryte, Oscar Reynert Olsen, Sverre Lura, Hugo Frank Wathne, Kjell Pahr-Iversen og Reidar Berge.

Fra Løkkeveien til Bergeland

På denne tiden fant det sted en endring i undervisningstilbudet for tegnere i Stavanger. Lokalene på Løkkeveien hadde lenge vært for små. Søiland tok kontakt med rektor Arthur Pedersen ved Stavanger Yrkeskoler for å høre om det var plass der. Pedersen hadde en annen idé. – Kan du skaffe minimum 8 elever til et fagkurs i tegning, kan vi søke departementet om midler til å opprette en egen tegnelinje ved Yrkeskolen. Slik kom Yrkeskolens tegnelinje i gang med sin første klasse i 1957. Leiv V. Søiland hadde ingen problemer med å

få godkjent sin utdanning og praksis. Allerede i 1956 var han blitt godkjent av departementet som midlertidig faglærer for reklametegnere, malere og dekoratører ved Stavanger verkstedsskole.

Året etter ble han hovedlærer ved Stavanger Yrkeskolers 1-årig forskole for tegnere, og den treårige dagskolen for reklametegnere. Dermed startet et helt nytt kapittel i Leiv V Søylands yrkesliv. Det skulle vare til 1984, da Søyland ble pensjonist. Da hadde skolen flyttet til nye lokaler i Dreyers bygg i Bergelandsgaten.

– Alle kan lære å tegne, men ikke alle har samme talentet, sa Søyland da han drev Stavanger Tegneskole. Tegneskolen fortsatte i lokaler i hans hjem i Paradisveien 84. Her drev også hans kone Elsbeth Søyland kurs i porselensmaling i mange år etterpå, innen kursene ble videreført ved Folkeuniversitetet. I atelieret i Paradisveien hadde Søyland også tegneoppdrag for Arknologisk Museum og Thor Heyerdahl, ved siden av lærergjerningen. Han var også leder av reklamelinjen, så det medførte også mye administrativt arbeid.

I «Teknikken» i Waisenhusgata 50 ble romforholdene forbedret, selv om de etter dagens standard var heller kummerlige. Skolen skiftet navn til Bergeland Videregående skole i 1977. I 1989 flyttet tegneklassene til Forus Videregående skole. «Teknikken» hadde forresten også hatt offentlig tegneskole tidligere. Helt fra starten i 1880 ble det drevet tegneundervisning der.

Stort behov for reklametegnere

Fra slutten av 1950-årene og inn på 1960-tallet endret samfunnet seg fra et mangelsamfunn til etter hvert å bli et overflodsamfunn. Varene solgte seg ikke selv lenge. Markedsføringsfaget fikk en rivende utvikling, og reklamebyråene fikk mer og mer å gjøre etter hvert som næringslivet utviklet seg og konkurransen ble større. Reklametegneryrket var på en måte et «drømmeyrke» for mange unge. Omkring 1960

var det tre autoriserte reklamebyråer i Stavanger: Vestlandske reklamebyrå, (Vestrek) Ottesens reklamebyrå og I.T. Oftedals reklamebyrå. I tillegg var det tre autoriserte annonseeksponeringer som også leverte reklametegning og layout som tjenester: Muri, Stab og Torgrim.

For å komme inn på Yrkeskolens reklamelinje på 1960-tallet krevdes det at søkeren hadde talent for tegning. Dette måtte man først vise gjennom arbeidsprøver, for så å bli invitert til opptaksprøve. Våren 1960 var det førti som stilte til opptaksprøven. Jeg var selv en av disse. Av disse ble 10 tatt opp på Forskolen for tegnere, men med beskjed om at det bare var fem som kunne fortsette på reklamelinjen de to neste årene. Mange som sluttet etter gjennomført forskole, fortsatte sine studier ved Kunst og Håndverkskoler eller ved Statens kunstakademi. Mange er kjente billedkunstnere i dag. Noen utdannet seg videre i andre håndverksfag.

Stor fagkrets

Foruten reklametegning ble det undervist i fagene frihåndstegning, modellering, konstruksjonstegning med perspektivlære, form, fargelære, akvarell, litografi, trykkteknikker, typografi, bokkunst, skrifttegning, kalligrafi og stilhistorie. Det ble også litt tid til reklameteori og markedsføring. Våren 1963, var vi fire som gikk opp til eksamen. Av disse var vi to som fortsatte i reklamebyrå.

Av lærerne som underviste på Bergeland kan nevnes: Oddmund Halvorsen, Erling Kvalvåg, Finn Torgrimsen, Herbert Thoma, Brita Kleppa, Jan Fredriksen, Nils Naley, Harald Stokkeland, Gunnar Alme og Gunnar Sæther.

Mange av dem som gikk på Stavanger Yrkeskolers reklamelinje ble blant de mest kjente og anerkjente i reklamebyråbransjen både i Stavanger og i Oslo. Reklamebyråenes ledere kom gjerne til skolen for å sikre seg de flinkeste elevene, eller betalte reise

til Oslo for at elevene skulle komme og vise sine arbeidsprøver. Men ikke alle valgte reklamebransjen. Noen ble kunstnere eller illustratører, andre fortsatte i andre fag, hvor de hadde nytte av fagutdannelsen som tegnere og i reklamefaget. Søilands drøm var at skolen i Stavanger skulle bli godkjent på linje med Kunst- og Håndverksskolene i Oslo og Bergen. Slik gikk det ikke, og det skal vi kanskje være glade for i dag. For hos arbeidsgivere i reklamebransjen hadde de elevene som kom fra Stavanger Yrkeskoler svært god anseelse, nettopp fordi skolen la så stor vekt på den praktiske, faglige forankring – og mindre på å

utdanne «kunstnere». Søiland hadde som prinsipp at lærerne i faget reklametegning skulle rekrutteres fra aktive tegnere ved byens reklamebyråer. Reklame var et fag i rask utvikling og det var viktig at lærerne kunne tilføre elevene kunnskaper basert på det nyeste innen reklameteori og teknisk utførelse. Skolens ry var også formet av at elevene fikk en utdanning grunnlagt på de klassiske prinsippene for tegning. Mange tidligere elever, som i dag løser sine arbeidsoppgaver på dataskjermer, sier at de nettopp setter pris på at de fikk en utdanning grunnlagt på tegnefagets og de grafiske fags klassiske prinsipper.

For å lette arbeidet med medlemskartoteket
oppfordres alle som skifter adresse til å gi beskjed til foreningen.

Det samme gjelder hvis noen får ny mail adresse.

Beskjed bes gitt til:

Harald Sig. Pedersen, Grytningskroken 4, 4041 Hafrsfjord,
tel.: 51556199, pede7@online.no

Admiral Cornelius Cruys – KVITSØYKORSET

Av Jørg Hviding

«Endelig er han kommet på sokkel», sa historikeren og Cruys-forkjemperen Torgrim Titlestad da ordfører Sevland avduket statuen av **admiral Cornelius Cruys** i Sølvberg-gaten for 6 år siden.

Det er skrevet tykke bøker om Cornelius Cruys av hollandske, russiske og norske historikere. Hollenderne har gjerne utgitt ham som hollender, men i dag er det full enighet om at han opprinnelig het Nils Olsen, født 1657 i Stavanger som sønn av skredder Ole Gustavesen.

Kort fortalt reiste han som 14 åring fra Stavanger for å søke lykken i Nederland. Allerede i 1680, ca. 25 år gammel hadde han arbeidet seg opp til skipper på et nederlandsk handelsfartøy. Senere gjorde han karriere i Det Hollandske Admiralitet og tok navnet Cornelius Cruys. Som ekvipasjemester i nevnte admiralitet ble han «headhunted» av keiser Peter den Store for å bygge opp den russiske marine. Han gjorde dette på en særdeles fortjenestefull måte og fikk endog et godt forhold til den keiserlige familie og sto i høy gunst hos keiserinnen, Katarina I. Han døde i St. Petersburg 72 år gammel som av de øverste på rangstigen i den da nylig avdøde Peter den Store's mektige rike.

Stavanger for sin del har i mange år

visst at admiral Cruys var født i Stavanger og døde derfor for mange år siden en av sine gater til «Admiral Cruys gate».

Jeg ble første gang «kjent med» Cornelius Cruys i gutteboken, *Smågutten som ble admiral* som Jan Ronold (tidligere red. sekr. i Stabanfeldts Forlag) skrev under siste Verdenskrig.

Senere har jeg «lest» Roy Lauritz Aase's biografi fra 1997, *ADMIRAL COR-*

NELIUS CRUYS, undertittel, *Sjøhelten fra Stavanger*. Med referanse til både norske, hollandske og russiske historikere forteller Aase her om Cruys sine meritter samt historikernes antagelser om hans valg av nytt navn. De fleste synes å mene at navnet *har relasjon til et eldgammelt steinkors på Kvitsøy*.

Men det er professor Torgrim Titlestad ved Stavanger Universitet som fremfor noen, etter at han fikk adgang til de russiske arkivene, gir vitenskapelig dokumentasjon for hva han forteller om admiral Cruys sitt eventyrlige liv i boken, *TSARENS ADMIRAL* fra 1999. Bokens undertittel er *Cornelius Cruys i Peter den store tjeneste*.

Titlestad synes imidlertid ikke å være særlig opptatt av Cruys sitt valg av navn og antyder i sin bok kun muligheten for at det kan ha forbindelse med farens kanskje sunnmørske slekt, Kruuse.

Foran nevnte eldgamle steinkors må være *KVITSØYKORSET*. Det er et 3,9 m. høyt steinkors med en tverrstokk på 2 m. Det står på en av Kvitsøy's største øyer, *Krossøy* hvor *Hviding-gårdene* ligger. Det har i alle år vært et kjent *havnemerke* for det lune *LEIASUNDET* som av tidligere tiders sjøfarende, deriblant hollenderne ble nyttet som nød-og natthavn når de skulle til Stavanger eller videre langs kysten.

Korset har utydelige inskripsjoner og ingen vet når det ble satt opp og hvorfor. Men historikerne er enige om at det må være minst 1000 år gammelt ettersom det første gang ble nevnt av Snorre i historien om det berømte møtet i 1012 mellom Olav den Hellige og Erling Skjalgson fra Sole.

Da jeg fra tid til annen har lest og blitt fortalt at det finnes hollandske kart hvor *Krossøy* er merket med *Cruys-Island*, har jeg som «Kvitsøybu light» med familieband til gården hvor *Kvitsøykorset* står, alltid hatt sans for antagelsen i Aases bok om mulig forbindelse mellom dette og Cruys sitt valg av nytt navn. Men jeg er blitt svar skyldig når jeg er bedt om å dokumentere kart med merking av *Krossøy* som *Cruys-Island*. Historikerne vil derfor heller ikke akseptere antagelsen om relasjon mellom *Kvitsøykorset* og *Cruys* sitt navnevalg.

Til min store tilfredshet har jeg nå funnet i mitt eget lille bibliotek en bok (antage-

lig arvet) med tittelen, *STAVANGER AMP- TES UDFØRLIGE BESKRIVELSE FRA 1745 av Bendix Christian de Fine*, (Illustrert jubileumsutgåve, *ROGALAND HISTORIE – OG ÆTTESOGELAG*) hvor det på side 115 bl.a. står: «, *Øst i Øen Hvidingsøe, som av de søefarende kaldes KRYTS-EILANDT, er opreist et høyt Steenkors av en hel Steen.....*»

Herved har jeg altså funnet den lenge etterlengtede dokumentasjon for at tidligere tiders sjøfarende, spesielt hollendere, kalte KROSSØY (kanskje til og med hele Kvitsøy) for KRYTS-EILANDT, CRUYS-EILAND eller KREUZ-EILAND avhengig av den nasjon de tilhørte, men også avhengig av hvordan navnet er oppfattet i daglig tale og ført videre.

Det må kunne antas at Nils Olsen som etter hvert var blitt en aktet mann i Holland, ønsket å finne seg et verdig hollandsk klingende navn som også var relatert til «røttene» sine i Norge. Som høyt rangert sjøoffiser, marineoffiser og til og med karttegnar, var han sikkert godt kjent med *KVITSØYKORSET* på *Cruys-Eiland* i innseilingen til sin fødeby, *STAVANGER*.

Med valg av tilnavnet, CRUYS har han tilfredstillet alle sine krav til nytt tilnavn. Det er hollandsk klingende, det er relatert til Cruys sin «røtter» i Norge og det har «aim» av verdige aner.

EiendomsMegler 1

ENTUSIASME GIR RESULTATER

Fabricom utfører ingeniørarbeider, totalprosjekter og spesialiserte vedlikeholdstjenester for de ledende aktørene i den norske olje og gassindustrien. Prosjektene Fabricom utfører resulterer i bedret sikkerhet og økt produksjon og lønnsomhet for kundene våre. Fabricom har rundt 1650 ingeniører og fagarbeidere i arbeid – både onshore og offshore. Vi er lokalisert i Stavanger (Tasta, Forus og Dusavik), Frakkagjerd, Orkanger og Trondheim.

15 ÅR I STAVANGER!

I år feirer Fabricom AS 15 årsjubileum. Siden oppstarten har vi levert produkter og tjenester til den norske olje og gassindustrien. Vi har bidratt til å øke sikkerheten, produktiviteten og lønnsomheten på norske plattformer og landanlegg.

Vi har vokst fra å ha 140 medarbeidere i 1992 til nå å ha over 1650 dyktige og entusiastiske medarbeidere. Fabricom har utviklet seg til å bli en betydelig arbeidsgiver og kjøper av eksterne tjenester i regionen.

Vi ønsker å takke alle som har bidratt til å skape våre resultater gjennom 15 spennende år!

www.fabricom.no/jobb

Deloitte.

Handelsbanken | Stavanger Sentrum

Du finner oss i Verksgata 24 (like v/hurtigbåt-terminalen)
En bank for både privat- og bedriftskunder!

-en solid bank - nærmere deg!

Handelsbanken Stavanger Sentrum, Postboks 7034, 4001 Stavanger
Telefon 92 22 33 44 – mail:sentrum.stavanger@handelsbanken.no
www.handelsbanken.no

Fokus Bank

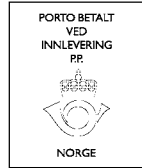

Stavanger Aftenblad

– nyttig hver dag

B

Returadresse: Byhistorisk Forening, Postboks 351, 4001 Stavanger

Styret i Byhistorisk Forening 2007

Hans Eyvind Næss

Eiganesvegen 56, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 52 91 34
mail: hane@arkivverket.no

Harald Sig. Pedersen

Grytningskroken 4, 4041 Hafrsfjord
Tlf. p. 51 55 61 99
mail: pede7@online.no

Jan Ferdinandsen

Rektor Erichsensgt. 8, 4022 Stavanger
Tlf. p 51 55 88 21
meil: janrf@online.no

Petter Løhre

Blomsterveien 1, 4022 Stavanger
Tlf. p 98 20 36 57
mail: kj-loeh@online.no

Vigdis Hovda

Verven 14 C, 4014 Stavanger
Tlf. 51 55 74 02
E-post: vigdis.hovda@hesbynett.no

Axel H. Leversen

Kviebakken 71B,
4034 Stavanger
Tlf. 51 80 21 50
E-post: axel@leversen.no

Elsa Grimnes

Torfæusgaten 56,
4009 Stavanger
Telf. 51 52 02 29
E-post: elsa@saft.no

Per Marthon Mæland

Statfjordsvingene 20
4028 Stavanger
Tlf. p. 51 54 15 00
mail: Per-mm@online.no

Henry Bjørkelund

Sivaksveien 30
4017 Stavanger
Tlf. p. 51 58 16 75 / 91 61 51 17
mail: henry.bjorkelund@lyse.net

Hva har stått i Stavangeren?

Redaksjonen har utarbeidet en forfatter – og emneoversikt fra starten i 1991.

Denne oversikten kan du finne på websidene våre:

www.byhistoriskforening.org